

Paydaş Görüşlerine Göre Hafızlık Eğitim Veren Kur'an Kurslarında PDR Hizmetleri*Kasım Kocaman¹, Büşra Nur Özkaplan²***Öz**

Türkiye’de yaygın din eğitimi Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülmekte, yaygın din eğitimi faaliyetleri ise genel olarak camilerin yanı sıra yoğun olarak Kur’an kurslarında gerçekleştirilmektedir. Kur’an kurslarında Kur’an öğretiminin yoğun olduğu bir dizi eğitim programı uygulanmaktadır. Bunların başında ise Kur’an’ı bütün olarak ezberlemeye dayanan hafızlık eğitim programı gelmektedir. Bu kursların ve öğrencilerinin sayısının gün geçtikçe artması, hafızlık eğitimi programı üzerinde daha önemli durmayı gerekli kılmıştır. Diyanet çağdaş eğitim anlayışının gereği olarak öğrenci merkezli ve eğitim bilimlerinin verilerinden yararlanarak 2010 yılında hafızlık programı hazırlanmış, ayrıca bu programın uygulama esaslarını gösteren yönergeler çıkarmıştır. Programda ve yönergelerde akademik başarı kadar, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik (PDR) hizmetlerine de vurgu yapılmıştır. Ne var ki eğitim hizmetlerinin verimliliği ve kalitesi, eğitimin paydaşlarının değerlendirmeleriyle açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda hafızlık kurslarında PDR hizmetlerinin öğretici, öğrenci ve veli görüşlerine göre ortaya konulması mevcut durumun anlaşılması ve geleceğe projeksiyon tutulması adına önemlidir. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemi çerçevesinde paydaşlarla görüşme gerçekleştirilmiş, görüşlerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve veriler betimsel içerik analiz tekniğiyle işlenmiştir. En nihayetinde genel olarak kurslarda PDR hizmetlerinin istenilen kalite ve seviyede olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca PDR öğretmenlerinin sayısının yetersiz olduğu, bu nedenle kursların öğreticilerine PDR konusunda seminerlerin verilmesinin yerinde olacağı kanaatine de varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Din Eğitimi, Yaygın Din Eğitimi, Kur’an Kursları, Hafızlık Eğitimi, PDR Hizmetleri

PCG Services In Quran Courses Providing Memory Education According To Stakeholders' Opinions**Abstract**

In Turkey, one of the institutions that engages in formal religious education activities is the Presidency of Religious Affairs (PRA), Formal religious education activities are generally carried out in mosques as well as

¹ Sorumlu Yazar: Doç. Dr. Kasım Kocaman, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, E-Posta: kasim.kocaman@dpu.edu.tr , Orcid: [0000-0002-7083-6327](https://orcid.org/0000-0002-7083-6327)

² Büşra Nur Özkaplan, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Din Bilimleri Anabilim Dalı, E-Posta: bnozkaplan@gmail.com, Orcid: [0000-0002-9410-1181](https://orcid.org/0000-0002-9410-1181)

in Quran courses. In Quran courses, a series of educational programs that focus on teaching the Quran are implemented. The most important of these is the memorization (Quran by heart) training program based on memorizing the entire Quran. The increasing number of these courses and their students day by day has made it necessary to pay more attention to the memorization training program. As a requirement of the modern education approach, PRA prepared a memorization program in 2010, which is student-centered and benefiting from the data of educational sciences, and also issued instructions showing the application principles of this program. In the program and instructions, Psychological Counseling and Guidance (PCG) services are emphasized as much as academic success. However, the efficiency and quality of educational services are revealed by the evaluations of education stakeholders. In this context, it is important to present PCG services in memorization courses according to the opinions of instructors, students and parents in order to understand the current situation and project it into the future. In this context, interviews were held with stakeholders within the framework of the qualitative research method, a semi-structured interview form was used to collect opinions, and the data were processed with the descriptive content analysis technique. Ultimately, it was concluded that, in general, PCG services in the courses were not of the desired quality and level. It was also concluded that the number of PDR teachers is insufficient, therefore it would be appropriate to give seminars on PCG to the instructors of the courses.

Key Words

Religious Education, Formal Religious Education, Quran Courses, Memorization Training, PCG Service

ملخص

خدمات الإرشاد والتوجيه النفسي في دورات القرآن الكريم والتدريب على تحفيظه حسب آراء المعنيين

ومن المؤسسات التي تقدم التعليم الديني في تركيا هي رئاسة الشؤون الدينية. يتم تنفيذ أنشطة التعليم الديني التي تقوم بها ديانت بشكل عام في المساجد وكذلك في دورات القرآن الكريم. ويتم في دورات القرآن تنفيذ سلسلة من البرامج التعليمية التي تركز على تعليم القرآن الكريم. وأهمها البرنامج التدريبي على الحفظ الذي يعتمد على حفظ القرآن الكريم كاملاً. إن تزايد عدد هذه الدورات وطلابها يوماً بعد يوم جعل من الضروري الاهتمام أكثر ببرنامج التدريب على الحفظ. ومن متطلبات منهج التعليم الحديث، أعدت مديرية الشؤون التعليمية في عام 2010 برنامج تحفيظ يتمحور حول الطالب ويستفيد من معطيات العلوم التربوية، كما أصدرت تعليمات تبين المبادئ التطبيقية لهذا البرنامج. يتم التركيز في البرنامج والتعليمات على خدمات بقدر التركيز على النجاح الأكاديمي. ومع ذلك، يتم الكشف عن كفاءة وجودة الخدمات التعليمية من خلال تقييمات (PDR) الإرشاد والتوجيه النفسي في دورات التحفيظ حسب آراء المعلمين والطلاب وأولياء الأمور من أجل PDR الجهات المعنية بالتعليم. وفي هذا السياق، من المهم تقديم خدمات فهم الوضع الحالي واستشرافه للمستقبل. وفي هذا السياق، أجريت المقابلات مع أصحاب المصلحة في إطار منهج البحث النوعي، وتم استخدام استمارة في الدورات، PDR المقابلة شبه المنظمة لجمع الآراء، وتمت معالجة البيانات بتقنية تحليل المحتوى الوصفي. وفي النهاية، تم التوصل إلى أن خدمات غير كاف، وبالتالي سيكون من المناسب إعطاء ندوات PDR بشكل عام، لم تكن بالجودة والمستوى المطلوب. كما تم التوصل إلى أن عدد معلمي لمدرسي الدورات PDR حول

الكلمات المفتاحية

التعليم الديني، التعليم الديني غير الرسمي، دورات القرآن الكريم، التدريب على التحفيظ، خدمات الإرشاد والتوجيه النفسي

Giriş

Türkiye’de resmi olarak din eğitimi örgün ve yaygın olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Örgün eğitim, Milli Eğitim Bakanlığının denetim ve kontrolündeki okullarda, yaygın eğitim ise Diyanet İşleri Başkanlığının sorumluluğu altında bulunan eğitim kurumlarında gerçekleştirilmektedir. Başkanlığın yaygın din eğitimi faaliyetlerinin merkezinde Kur’an eğitimi ve öğretiminin yer aldığı söylene çok abartılmamış olunur. Nitekim Diyanet’in ana hizmet birimlerinden olan Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğünün görevlerinin zikredildiği ilgili yönetmelikte bu açıkça görülmektedir (Resmi Gazete 2014). Ayrıca Kur’an eğitim ve öğretimine yönelik kurslar ile ilgili müstakil bir yönetmeliğin olması da bu durumu teyit eder niteliktedir (Resmi Gazete 2012).

Diyanet İşleri Başkanlığı yaygın din eğitimi kapsamında hizmet içi eğitim faaliyetleri ile muhatap kitleye yönelik bazı kurslar açmaktadır (Göküş 2019b:288, 2019a:124-27). Halk eğitimine yönelik kurslar genel olarak “Kur’an kursu” olarak nitelendirilmektedir. Başkanlığın ilgili yönergesinde Kur’an kursu kavramına “Kur’an-ı Kerim okumak, anlamını öğrenmek, hafızlık yapmak ve din eğitimi almak isteyen vatandaşlara verilen eğitim-öğretimi ve eğitim-öğretim yeri” (DİB 2019) şeklinde bir açıklık getirilmiştir. Bu kurslarda “arzu eden vatandaşlara Kur’an-ı Kerim’i usulüne uygun olarak yüzünden okumayı öğretmek, ibadetler için gerekli süre, ayet ve duaları ezberletmek, hafızlık yaptırmak ve İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları hakkında bilgiler vermek” (Resmi Gazete 2012) hedeflenmektedir.

Kur’an kurslarının faaliyetleri Başkalık tarafından maddeler halinde şu şekilde belirtilmiştir: “a) Kur’an-ı Kerim’i usulüne uygun olarak yüzünden okumayı öğretmek, b) Tecvid, tashih-i huruf ve talim gibi Kur’an-ı Kerim’i usulüne uygun ve güzel okumayı sağlayıcı bilgileri uygulamalı olarak öğretmek, c) İbadetler için gerekli süre, âyet ve duaları ezberletmek ve anlamlarını öğretmek, ç) Hafızlık yaptırmak, d) Kur’an-ı Kerim’in anlaşılmasını sağlamak, e) İslâm Dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile Hz. Peygamberin hayatı ve örnek ahlâkı hakkında bilgiler vermek, f) Dini içerikli sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlemek”. (Resmi Gazete 2012).

Kur’an kursları “Öğrenci kapasitesi, mevcut öğrenci sayısı, derslik sayısı, verilecek eğitimin ve öğretimin niteliği veya eğitim programı ile kullanılacak binanın fiziki koşulları gibi ölçütler dikkate alınarak A grubu, B grubu, C grubu ve D grubu olarak tasnif edilirler.” (DİB 2019; Resmi Gazete 2012). Kur’an kursu programları aynı zamanda yaygın din eğitimi ile hafızlık eğitimi programları olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Eğitimde program geliştirme çalışmalarında öncelikle birey, toplum ve konu alanına yönelik ihtiyaç analizi yapılır. Bu bağlamda Kur’an kurslarında da hedef kitle (birey ve toplum) nazarı itibara alınmasının yanı sıra konu alanı olan Kur’an öğretiminin mahiyeti de dikkate alınmaktadır. Kur’an kurslarında toplumun tüm kesimlerine yönelik, farklı yaş gruplarında, oldukça geniş bir hedef kitle dikkate alınarak çok çeşitli programlar uygulanmaktadır. Özellikle son on yılda program çeşitliliğinde dikkat çekici bir şekilde artışın olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yaygın din eğitimi programları kapsamında görme ve işitme engellilerden 4-6 Yaş Grubu çocuklara, gençlerden yetişkinlere, yurt dışı misafir öğrencilerden mültecilere kadar toplumun tüm kesimlerine hitap eden programlar hazırlanmıştır. Bu programlarda Kur’an öğretimi merkezi bir yere sahiptir. Bunun yanında değerler eğitimi, temel dini bilgiler öğretimi, ahlak eğitimi, Hz. Muhammed’in hayatı/siyer öğretimi, hadis, tefsir, fıkıh gibi dini ilimlerin öğretimi de gerçekleştirilmektedir. Bu eğitim ve öğretimler genelde yüz yüze olmakla birlikte COVID-19 salgını döneminde olduğu gibi zaman zaman uzaktan da yerine getirilmektedir. Yaygın din eğitimi programları Kur’an kuşlarının yanı sıra camilerde hatta eğitime müsait ve ihtiyaç duyulan her mekânda ifa edilebilmektedir. Hafızlık eğitimi kapsamında da bir dizi programın hazırlandığı ve uygulandığı görülmektedir. Bu programların hafızlık eğitimi merkeze alınmak suretiyle hafızlık tekrarına, talime, dini musikiye, İslami ilimler öğretimine, Kur’an’ı anlamaya

ve hafızlık eğitimi desteklemeye yönelik olmak üzere çok çeşitli muhtevaya sahip olduğu görülmektedir (DİB 2018; Korkmaz 2019:59).

Hafızlık eğitimi resmi olarak genellikle Diyanet İşleri Başkanlığı marifetiyle gerçekleştirilmektedir. Ancak 2011 yılında din eğitiminde yaş sınırının ortadan kalkmasıyla zorunlu temel eğitime devam ederken Kur'an öğrenebilenin ve hafızlık yapabilenin önu açılmıştır (Aybey 2020:386; Korkmaz 2019:58). Diyanet ile birlikte uygulayıcı ve yürütücü paydaş olarak Milli Eğitim Bakanlığının yer aldığı hafızlık eğitimiyle ilgili son yıllarda proje hafızlık programları da uygulanmaya başlamıştır. Buna göre DİB ile MEB arasında 2014 yılında "Okul-Kur'an Kursu İşbirliğine Dayalı Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Projesi Protokolü" kapsamında "Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Projesi" hayata geçirilmiş ve ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır (DÖGM 2018).

Hafızlık eğitimi, Diyanet İşleri Başkanlığının gerek yaygın din eğitimi gerekse din hizmetleri faaliyetlerinin en önemlilerinden birini teşkil etmektedir. Kur'an eğitimi; yüzünden okumayı, manasını anlamayı ve yazılı metnini ezberlemeyi de kapsayan oldukça geniş bir öğrenme alanına sahiptir. Hatta nihai hedefleri Kur'an öğretilerini daha iyi anlamak ve onları hayatla buluşturmak olan dini ilimlerin (Fazlıoğlu 2003) öğretimini de Kur'an eğitimi alanına dâhil etmemiz mümkündür. İslam geleneğinde Kur'an'ı okuma, ezberleme, manasını iyi bilme ve taşıdığı hükümleri iyi kavrama konusunda yetkin olan kişi manası da verilen "kurra" kavramına yüklenen anlamlar da bu yaklaşımı teyit etmektedir (Bozkurt 1997:74).

İslam geleneğinde hafızlığa verilen değerin yansira kurumun istihdam edeceği din görevlilerinin en önemli yeterlikleri arasında Kur'an'ı hıfz etmiş/ezberlemiş olma niteliğinin aranmasını ve bunun din hizmetinin yürütülmesinde tercih sebeplerinden biri kabul edilmesini Diyanet İşleri Başkanlığının yürüttüğü hafızlık eğitiminin en önemli motivasyon kaynakları arasında zikretmek mümkündür (DİB 2021:4).

Diyanet İşleri Başkanlığı 2010'da, bu tarihe kadar geleneksel anlayışla yürütülen hafızlık eğitimine, geleneksel tecrübeden de yararlanarak hazırlanan ve uygulamaya konulan Hafızlık Eğitimi Programı ile eğitim birliğinin sağlandığı, bilimsel yöntemlerin kullanıldığı, öğrencilerin sosyal ve akademik hayattan kopmadan etkili bir zaman yönetiminin dikkate alındığı bir anlayış kazandırılmaya çalışılmıştır (Aydın 2019:25).

Diyanet İşleri Başkanlığı gelişen ve değişen şartlara cevap verebilmek, hedef kitlenin ilgi, ihtiyaç ve beklentilerini karşılayabilmek maksadıyla Hafızlık Eğitim Programını 2021 yılında yeniden güncellemiştir. Bunda "Kur'an kursu ve hafızlık eğitiminde yaş sınırının kalkması, okul öncesinde de yaygın din eğitiminin verilmeye başlanması, örgün eğitimde 4+4+4 modeline geçilmesiyle örgün eğitim ile birlikte hafızlık eğitimi imkânın ortaya çıkması, Başkanlık Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde Hafızlık Dairesi Başkanlığının kurulması" gibi bir dizi değişiklikler etkili olmuştur. Ayrıca "hafızlık eğitiminin standartlarının geliştirilerek öğrencilerin çok yönlü yetişmeleri amacıyla Arapça, temel İslam ilimleri, talim ve musiki alanında programların hazırlanarak uygulamaya konulması, dijitalleşme ve şehirleşme ile birlikte toplumun hafızlık eğitimine olan bakışı ve söz konusu eğitimden beklentisinin değişmesi" güncellemede etkisi olan diğer öne çıkan hususlardır. Bu sebeple "hafızlık eğitiminin uygulandığı kursların yönetici ve öğreticilerine yönelik gerçekleştirilen mesleki gelişim seminerleri, hafızlık takip komisyonlarının raporları, atölye çalışmaları, alana yönelik gerçekleştirilen anket çalışmalarından elde edilen verilerden hareketle güncellenmiştir." (DİB 2021:4-7).

Türkiye 2006 yılında geleneksel eğitim anlayışını reddetmeden, yetersizliklerini fark edip eksikliklerini tamamlayarak günümüz eğitim anlayışına geçmiştir. Bu anlayışla oluşturulan programların içeriğini geleneksel eğitimin özelliğini yansıtan nesnel bilgiler, günümüz eğitim anlayışının temel özelliğini yansıtan öznel bilgiler ile yaşam becerileri oluşturmaktadır. Günümüz eğitim anlayışına göre bir eğitim programının içeriğinde öznel bilgiler

ve yaşam becerileri olmalıdır. Eğitim programından nesnel ve öznel bilgiler ana disiplinlerle yaşam becerileri ise ara disiplinlerle öğrenciye kazandırılır. Ara disiplinler, ana disiplinlerin arasına serpiştirilerek öğrencilerin yaşam becerileri artırılmış olunur. Her hangi bir eğitim programında Türkçe, Matematik gibi dersler ana disiplinler; PDR veya rehberlik, girişimcilik, değerler eğitimi gibi dersler ise ara disiplinler kapsamında değerlendirilir (Salman İçli 2023; Savaş 2006).

Hafızlık Eğitim Programının geleneksel ve günümüz eğitim anlayışlarının birlikte ele alınarak hazırlandığı görülmektedir. Hazırlık ve ezber olmak üzere iki aşamadan ve dokuz dönem olmak üzere üç yıllık bir öğretim süresine sahip olan Hafızlık Eğitim Programı “Kur’an-ı Kerim, Dini Bilgiler, Sosyal Etkinlik ve Rehberlik, olmak üzere üç temel alandan oluşmaktadır” (DİB 2021:7).

Günümüz eğitim anlayışının gereği olarak öğrenci merkezli hazırlanan programda eğitim bilimlerinin verileri ve teknolojik gelişmeler dikkate alınmış, öğrencilerin ezberleme yetenekleri ve becerilerin yanı sıra onların sosyalleşmelerine yönelik etkinliklere yer verilmesine, akademik, kişisel ve sosyal gelişimleri bağlamından PDR hizmetlerinin olmasına özen gösterilmiştir. Bu bağlamda Sosyal Etkinlik ve Rehberlik derslerinin varlığı oldukça anlamlıdır. Bu dersler bağlamında “kursların imkânları çerçevesinde öğrencilerin sosyal, kültürel, eğitsel ve sportif yönlerden gelişmelerini sağlamak amacıyla” (DİB 2021:8) PDR hizmetleri eğitim programın içeriğine veya muhtevasına dengeli bir şekilde dağıtılmıştır.

Hafızlık eğitimi tabiatı gerek yoğun ve rutinleşen bir öğretim süreci görünümündedir. Bu eğitim sürecine dâhil olan öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve devinişsel ihtiyaçları bir bütün olarak düşünülüp moral ve motivasyon açısından desteklenmesi ve sağlıklı kişilik oluşturmaları önem arz etmektedir. Bu bağlamda hafızlık programında yer verilen sosyal etkinlik ve rehberlik dersleri “ile hafızlık eğitim sürecinin etkin, verimli ve daha anlamlı bir şekilde geçirilmesi, öğrencilerin sosyal iletişim becerilerinin geliştirilmesi, sosyal, sportif, sanat ve kültürel açıdan çok yönlü gelişmeleri, kendisi ve çevresiyle barışık bir birey olmaları hedeflenmektedir” (DİB 2021:29).

Hafızlık eğitim programında özellikle “rehberlik dersi” PDR hizmetlerini ifade eder mahiyettedir. Nitekim rehberlik dersinin yürütülmesine ve uygulamasına kılavuzluk eden “Hafızlık Kur’an Kursları Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Çerçeve Programı” (DİB 2022) hazırlanmıştır.

Eğitim kurumlarında, programları ve hizmetlerini etkileyen ve etkilenen iç ve dış paydaşlar bulunmaktadır. Öğretmenler/öğreticiler ve öğrenciler eğitimin hizmetlerinin iç paydaşı olurken veliler/öğrenci aileleri ise dış paydaş olarak nitelendirilmektedir. Eğitim kurumlarının varlığı ve hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde sürdürülebilmesi paydaşlarının ihtiyaçlarının karşılanmasına ve beklentilerinin giderilmesine bağlıdır. Bunun için ise paydaşların eğitim hizmetlerine dair görüşlerinin tespit edilmesi ve bunların değerlendirmesinin yapılması, eğitim kurumlarının kendilerini yenilemeleri ve programlarının güncellenmesi ve geleceğe dönük çalışmalara kılavuzluk etmesi adına önem arz etmektedir (Kocaman 2022:254).

Bu bağlamda hafızlık eğitiminde PDR hizmetlerinin değerlendirmesini yapabilmek için iç paydaş olan ve hizmet üreten öğreticiler/öğretmenlerin, hizmet alan öğrenciler ile dış paydaş olan öğrenci ailelerinin görüşlerine başvurulmuştur.

Araştırmanın Problemi ve Amacı

Eğitim programları modern anlamda öğrencilerin yaşam becerilerini geliştirmeyi hedefleyen çok çeşitli ana ve ara disiplinleri içermek zorundadır. Eğitimin amacı nihayetinde bir bütün olarak bireyi tüm yönleriyle gelişmesine katkı sağlamak ve hayata hazırlamaktır. Bu bakımdan PDR (Psikolojik Destek ve Rehberlik) hizmetleri öğrenciyi akademik, kişisel ve sosyal yönden destekleyerek çok önemli işlev görmektedir. Bu hizmetlerin iyi planlaması kadar, bunların eğitim sürecindeki yansımaları değerlendirmek de önemlidir.

Türkiye’de yaygın din eğitimi kurumlarını ve kurslarını resmi olarak yürüten Diyanet İşleri Başkanlığı hazırladığı yönetmelikler ve yönergelerle, programlar ve bunların uygulama esaslarını hazırlamak suretiyle eğitim faaliyetlerinin kaliteli ve verimli yürütülmesi için gerekli alt yapıyı oluşturma çabasıdır (Yılmazkurt ve Göküş 2022:276-77). Bunun için hazırlanan eğitim programının ve planlarının sahada nedenli uygulamaya koyulduğunun ve ne kadar karşılık bulduğunun geri bildirimlerle test edilmesi sürdürülebilir kaliteli bir eğitim için gereklidir. Bunu anlayabilmek için de bilimsel anlamda saha araştırmalarının yapılmasına ihtiyaç vardır.

Yaygın din eğitimin çok önemli ayağını oluşturan ve belli oranda mesleki bir eğitim olarak nitelendirilebilecek hafızlık eğitiminin iç ve dış paydaşlarını oluşturan öğretici, öğrenci ve velilerin gözünden ve görüşlerinden PDR hizmetlerinin değerlendirilip niceliği ve niteliğinin ortaya konulması çalışmamın temel problemi oluşturmaktadır. Bu problem bağlamında hafızlık eğitimi verilen Kur’an kurslarında mevcut ve ihtiyaç duyulan PDR hizmetleri nelerdir? sorusu öğretici, öğrenci ve velilere yöneltilmiştir. Bununla birlikte öğretmenler, öğrenciler ve veliler tarafından PDR hizmetlerine yüklenen anlam, PDR kapsamında neleri yapıldığı, kişisel-sosyal, eğitsel ve mesleki rehberlik alanlarında ne tür faaliyet gerçekleştirildiği ve bunların yeterliği ile bu konularda ne tür rehberliğe ihtiyaç duyduğu da açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Hafızlık eğitimi veren Kur’an kurslarının ve mezun olan hafız öğrencilerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş’ın 2018 yılında basına yansıyan ifadelerine göre hafızlık kurslarının sayısı 1500 civarındadır. Bu kurslarda yaklaşık 70 bini aşkın öğrenci bulunmakta, her yıl 10 bin öğrenci hafızlık imtihanlarına katılmakta, 7 veya 8 bin öğrenci ise hafızlık belgesini almaya hak kazanmaktadır (İhlas Haber Ajansı 2018). Türkiye’de 31 Aralık 2022 verilerine göre 16.672 Kur’an kursu, çok farklı yaş aralığında, değişik eğitim seviyelerine sahip bir nevi cami cemaatini görüntüsünü yansıtır çeşitlilikte 743.189 kursiyer bulunmakta, bu kursiyerlerden 9960 kişi hafızlık eğitimi görmektedir (DİB 2023). Genel eğitimde olduğu kadar hafızlık eğitiminde de niceliğin yanında nitelik de bir o kadar önem arz etmektedir. Nitekim hafızlık eğitimi üzerine yapılan akademik çalışmaların öğrenciye uygulanan yaklaşım gibi keyfiyete vurgu yaptığı fark edilmektedir (Cebeci ve Ünsal 2006).

Hafızlık eğitimi veren resmi kurumların artması ile birlikte, hafızlık yapmak isteyen kişi sayısı da doğru orantılı olarak artış göstermektedir. Bu eğitimde kişi sayısından ziyade mekân, hafızlık eğitimine rehberlik eden öğretici, kullanılan teknik, öğrenciye uygulanan yaklaşım tarzı, yaş faktörü vb. büyük önem arz etmektedir (Cebeci & Ünsal, 2006). Ülkemizde hafızlık eğitimi veren Kur’an kursları üzerine yapılan araştırmalarda, her ne kadar başarılı çalışmalar gerçekleştiriliyorsa da, bu kurumlardaki dini eğitimi faaliyetlerinin yetersiz olduğu ve aksayan yönlerinin bulunduğu da tespit edilmiştir (Çimen 2007). Bu aksaklıkların PDR kapsamına girdiği ve giderilmesi için PDR hizmetlerinin gerekli olduğu alandaki çalışmalara da yansımıştır. (Bilgin 1995; Öztürk 1981). Din eğitimi

ile Obsesif Kompulsif Belirtisi arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışmada üniversitelerde öğrenci olup Kur'an kurslarında eğitim görmüş olanlarda bahsi geçen psikolojik rahatsızlığın yüzdesinde bu eğitim sürecinden geçmeyenlere göre dikkat çekici bir fazlalığın olduğu görülmüştür (Bayraktar 2007). PDR hizmetini gerektiren durumlarla ilgili klasik nasihat ve sohbet yaklaşımları ile gelişmiş güzel yardım ve desteklerin istenileni veremediği tespit edilmiştir. Kurslardaki öğrencilerin genellikle ergenlik çağındaki bireyler olmasından hareketle rehberlik hizmetlerine buna göre ağırlık verilmesine vurgu yapılmıştır (Öztürk 2007).

Diyanet İşleri Başkanlığı yapılan akademik çalışmaların bulgularını ve bunlara bağlı olarak yapılan değerlendirme ve önerileri, sahadan gelen geri dönütleri de dikkate alarak 2010 yılında hazırladığı Hafızlık Eğitim Programında PDR hizmetlerine yer vermiştir. Başkanlık bu konuda oldukça ileri seviyede bir adım atmış, mevcut Kur'an kursu öğreticilerinin pedagojik formasyon eksikliğine bağlı olarak rehberlik konusundaki yetersizlikleri (Çaylı 2005) göz önünde bulundurularak, 2011 yılından itibaren yeterli sayıda olmasa da PDR öğretmenleri istihdam etmeye başlamıştır.

Türkiye'de hafızlık eğitimi genel olarak ergenlik çağında gerçekleştirilmektedir. Ergenlik dönemi ise çocukluk dönemine oranla olumlu, olumsuz birçok duygusal yoğunluğun yaşandığı fiziksel ve zihinsel olarak daha çalkantılı geçirilen bir dönemdir. Bu nedenle ergenliğin yoğun olarak yaşandığı 10-16 yaşları arasındaki dönemde verilecek hafızlık eğitiminde, dönemin gelişim özelliklerinin bilinmesi, gençlerin fiziksel, zihinsel ve psiko-sosyal özelliklerine uygun olarak eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi önem kazanmaktadır. Ergenlik dönemi sağlıklı bir şekilde desteklenmediğinde bireyin tüm yaşam alanlarında olumsuz etkiler bırakabilmektedir (Yıldız 2019). Bu sebeple öğrencilerin süreç içinde yaşadıkları isteksizlik, mutsuzluk, stres ve heyecan durumlarını kontrol altında tutmak ve ruhsal sağlıklarını korumak amacıyla kaliteli rehberlik hizmeti sunulmalıdır (Adıgüzel vd. 2018).

Hafızlık eğitiminde var olan veya ihtiyaç duyulan PDR hizmetlerinin değerlendirilmesi, eğitsel, kişisel ve psikolojik sorunların tespiti ve çözüm önerilerinde bulunmak için öğrenci, öğretmen ve velilerin görüşleri önem kazanmaktadır. Bu hizmete dair görüşler daha önce yapılan araştırmalara konu olmuşsa da özel olarak bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların olmadığı görülmektedir. Bu çalışma genel eğitimde de önemli bir yere sahip olan rehberlik hizmetlerinin hafızlık eğitimi açısından da değerlendirmesini yaparak önemli bir adım atmış olacaktır. Çalışmamızın bulguları, alanda daha sonra yapılacak diğer araştırmalara yol göstermesi ve elde edilen sonuçların Türkiye'de hafızlık eğitiminde psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesine katkı sağlaması umulmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığının Kur'an kurslarında sürdürülen hafızlık eğitimi ile ilgili önemli çalışmaları bulunmaktadır. 2014 yılı itibarıyla DİB ve MEB iş birliği ile gerçekleştirilen düzenlemenin ardından, örgün eğitimin yanı sıra hafızlık eğitiminin verilmesi kapsamındaki uygulama, alana yönelik ilgiyi artırmış ve örgün eğitimle birlikte hafızlık eğitiminin verildiği proje kapsamında araştırmalar yapılmıştır (Arslantaş 2019; Çoştur 2017; Güneş 2019; Kuloğlu 2018; Uğur 2019; Yetimova 2018). Bu iki kurumda devam etmekte olan hafızlık eğitimi üzerine yapılan makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiş olup 2011 yılında hafızlık eğitimi programına dâhil edilen PDR hizmetlerinin değerlendirildiği özel bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Yöntem

Verilerin toplanmasında “araştırmaya katılan kişilerin bakış açısını öne çıkartan, araştırmacının keşfetmesini ve yorumlamasını öngören, anlam ve anlamaya yönelik bir süreci izleyen nitel veri toplama” (Yalçın 2022:215) yöntemi kullanılmıştır. Fenomenolojik araştırma deseninden yararlanılan çalışmada nitel veri toplama tekniklerinden gözlem tekniğine başvurulmuştur. Bunun için öğretmenler, öğrenciler ve veliler için ayrı ayrı oluşturulmuş “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu” kullanılmıştır. Görüşme formundaki açık uçlu sorulara yer verilmiştir. Böylelikle görüşme sürecine esneklik kazandırılmaya, katılımcıların daha fazla konuşmasına imkân verilip daha çok bilgi toplanması hedeflenmiştir (Kuş 2003) .

Görüşmelerde kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formunda öğretmenlere yönelik 8, öğrenci ve velilere yönelik ise 7’şer soruya yer verilmiştir. Bunun yanında çalışmaya gönüllü katılan paydaşlarla yüz yüze ve bireysel olarak görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara çalışma hakkında bilgi verilerek, rahat bir ortam oluşturulmuş, samimi ve gerçekçi cevaplar alabilmek için bir sorudan diğerine geçişler sohbet havasında sağlanmıştır. Mülakatlar 20 ile 45 dakika sürmüştür.

Görüşme sonucunda elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Katılımcıların verdiği sorulara verdiği cevaplar görüşme kâğıtlarına aktarılmış, gerek öğretmenlerin gerek öğrencilerin gerekse velilerin her birine ait görüşme formuna numara verilmiştir. Verilen cevaplar kendi içlerinde ayrıştırılmış, betimlemeye yardımcı olması bakımından kodlar oluşturulmuş ve buna göre de konu başlıkları teşkil edilmiştir. Araştırmanın geçerliliği açısından katılımcı görüşlerine isim yerine rumuzlarla yer verilmiştir. Bu bakımdan hafızlık öğretmenleri için HÖ1, HÖ2, veliler için V1, V2 ve öğrenciler için Ö1, Ö2 gibi kodlar kullanılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi ile Sınırlılıkları

Akademik çalışmalarda bilimsel sonuçlara ulaşabilmek için evren ve örneklem gruplarının oluşturulması önemli bir husustur. Evren, verilerin elde edilmesi bakımından kendilerine ulaşılabilecek hedeflenen araştırma kapsamındaki tüm bireylerden oluşan gruba denir. Her ne kadar ideal olan evrenin tamamına ulaşmak olsa da bu reel olarak emek, maliyet ve faaliyet açısından ekonomik olmadığından tüm evreni temsil eden anlamlı bir örneklem grubunun oluşturulması gereği bulunmaktadır.

Araştırmaya konusu çerçevesinde Manisa il müftülüğüne bağlı tek cinsiyetli eğitimin verildiği toplam 22 hafızlık kursu bulunmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda 8 kurstaki hafızlık eğitim veren öğretmenler, hafızlık eğitimi alan öğrenciler ve bunların velilerinden müteşekkil bir örneklem grubu oluşturulmuştur. Bu grubun oluşturulmasında hedefli örnekleme tekniği tercih edilmiştir. Nitel araştırmalarda, hedefli örnekleme tekniği yoğun ve zengin bilginin bulunduğu durumların ayrıntılı olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Zira nitel çalışmalarda örneklem grubunun büyüklüğünden ziyade, grup üyelerinin çalışmada ihtiyaç duyulan anlamlı veri akışına hizmet edip etmeyeceği önemlidir. (Yıldırım ve Şimşek 2004). Bu bakımdan çalışmanın amacına katkı sağlayacağı düşünülen kişilerden örneklem grubunun oluşturulmasına çalışılmıştır. Bu bağlamda örnekleme yer alan bireyin seçiminde gerek klasik hafızlık gerekse okul-kurs işbirliğine dayalı proje hafızlık programları dikkate alınmıştır. Her iki programdan hafızlık eğitimi tamamlayarak sınava hazırlanan ya da tamamlamak üzere olan öğrenciler ile bunların aileleri örneklem grubuna dâhil edilmiştir. Bunun yanında hafızlık eğitiminin tüm aşamalarında görev yapmış öğretmenlere ulaşıp örneklem grubuna katmaya çaba gösterilmiştir. Katılımcılarla ilgili demografik özellikler tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1
Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı kodu	Yaş	Cinsiyet	Öğrenim Düzeyi	Hafızlık Durumu	Mesleki Durumu
H1	32	Kadın	Ön lisans	Var	Kuran Kursu Öğreticisi
H2	39	Erkek	Ön lisans	Var	Kuran Kursu Öğreticisi
H3	47	Erkek	Lisans	Var	Kuran Kursu Öğreticisi
H4	51	Kadın	Ön lisans	Var	Kuran Kursu Öğreticisi
H5	34	Kadın	Lisans	Var	Kuran Kursu Öğreticisi
H6	40	Erkek	Lisans	Var	Kuran Kursu Öğreticisi
H7	44	Erkek	Ön lisans	Var	Kuran Kursu Öğreticisi
H8	35	Kadın	Lisans	Var	Kuran Kursu Öğreticisi
H9	40	Kadın	Lisans	Var	Kuran Kursu Öğreticisi
H10	42	Erkek	Ön lisans	Var	Kuran Kursu Öğreticisi
Ö1	13	Kadın	Ortaokul	Sınava Hazırlanıyor	Öğrenci
Ö2	13	Erkek	Ortaokul	Sınava Hazırlanıyor	Öğrenci
Ö3	18	Erkek	Lise	Sınava Hazırlanıyor	Öğrenci
Ö4	23	Kadın	Ön lisans	Sınava Hazırlanıyor	Öğrenci
Ö5	16	Kadın	Lise	Sınava Hazırlanıyor	Öğrenci
Ö6	15	Erkek	Lise	Sınava Hazırlanıyor	Öğrenci
Ö7	13	Erkek	Ortaokul	Sınava Hazırlanıyor	Öğrenci
Ö8	19	Kadın	Lise	Sınava Hazırlanıyor	Öğrenci
Ö9	14	Erkek	Ortaokul	Sınava Hazırlanıyor	Öğrenci
Ö10	17	Kadın	Lise	Sınava Hazırlanıyor	Öğrenci
Ö11	13	Erkek	Ortaokul	Sınava Hazırlanıyor	Öğrenci
V1	39	Kadın	Ön lisans	Var	Veli (Din Görevlisi)
V2	46	Erkek	Ön lisans	Var	Veli (Din Görevlisi)
V3	41	Kadın	İlkokul	Var	Veli (Ev Hanımı)
V4	41	Erkek	Lise	Yok	Veli (Kamu Personeli)
V5	50	Erkek	İlkokul	Var	Veli (Aşçı)
V6	30	Erkek	Lisans	Var	Veli (Din Görevlisi)
V7	36	Kadın	Ön lisans	Var	Veli (Din Görevlisi)
V8	36	Kadın	Ön lisans	Var	Veli (Destek Personeli)

Bulgular

Hafızlık eğitim veren Kur'an kurslarında PDR hizmetlerinin durumunu tespit ve analiz etmek için paydaş olarak kurslarda eğitim veren öğretmenlerin, eğitim alan öğrencilerin ve öğrenci velilerinin görüşleri çerçevesinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır. Önce öğretmenlerin, sonra öğrencilerin ve akabinde de velilerin görüşlerine yer verilip değerlendirilmiştir.

Öğreticilerin Görüşlerine göre Hafızlık Eğitiminde PDR Hizmetleri

Bu başlık altında hafızlık öğretmenlerinin görüşleri kapsamında hafızlık eğitiminde mevcut ve ihtiyaç duyulan PDR hizmetleriyle ilgili bulgular belli temalar halinde sunulmuştur.

Psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine yüklenen anlam

Hafızlık öğretmenleri PDR hizmetlerine genel olarak hayatta karşılaşılan sorunlarla başa çıkma, bunlar aşma, rehberlik ve yardım hizmeti gibi anlamlar yüklemektedirler. Öğreticiler, öğrencilerin farklı ruhi yapıda olduklarını ve bu nedenle çok çeşitli ihtiyaçlarının olduğunu, bunun da dikkat alınmasının gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Bu farklılaşmanın temelinde ailevi özellikler, maddi imkânlar ve diğer hususlar yatmaktadır. Sorunların

çözümünde öğrencinin kendisini, çevresini ve değerlerini fark etmesine yardımcı olunması, aynı zamanda genel yaşam becerileri, ruhi sağlıkları ve kişisel gelişimleri konularında da kendilerine destek çıkılmasının gereğine vurgu yapılmıştır. PDR hizmetlerini H1 kodlu öğretici “kendini tanıması, kendisini yetersiz hissettiği zamanlar ya da belli bir yere zihnen bedenlen ulaşmaya çalışıp da ulaşamadığı zaman alınan bir destek” biçiminde nitelendirmiştir. H7 kodlu öğreticisi ise “öğrencilerin yaşam içerisinde karşılaştıkları birtakım sıkıntılar dolayısıyla zorluklar veya ihtiyaç hissettiği alanlarda kişiye rehberlik hizmeti sunma ona yardımcı olma sıkıntılarını problemlerini çözmeye” şeklinde tanımlamıştır.

Rehberlik dersinin içeriğine dair bulgular

Daha bahsedildiği gibi hafızlık Kur'an kurslarında hafızlık eğitim süresinde 4410 saatlik ders yükünün yaklaşık 150 saati rehberlik dersine ayrılmış durumdadır (DİB 2021). Çalışmamız kapsamında veri toplanan kursların tümünde PDR hizmetleri için sadece tek bir PDR öğretmenin bulunmaktadır. Haliyle gerek gerek rehberlik gerek sosyal etkinlik derslerinin tamamını kursların öğretmenleri yürütmekte, sadece tek bir öğretmenin olmasından dolayı PDR hizmetleri de yine öğretmenler tarafından ifa edilmektedir. Bu durum çalışmada tespit edilmiştir. Bu temada hafızlık kurslarındaki rehberlik dersi ve PDR hizmetleri kapsamında nelerin gerçekleştirildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kurslarında PDR öğretmeni olup olmamasına göre bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir.

PDR öğretmenin görev yaptığı kurslardaki öğretmenler, PDR öğretmenin rehberlik dersi ve PDR hizmetleri kapsamında zaman yönetimi ile bireysel ve sosyal ahlakla ilgili sunumlar yaptığını, bireysel farkındalık ile problem çözmeye yönelik görüşmeler gerçekleştirdiğini dile getirmişlerdir. Bunun yanında öğretmenler anket çalışmaları ve tartışma etkinlikleri, eğlendirici oyunlar, film seyretme ve kitap okuma gibi bir dizi sosyal etkinliklerin de yapıldığını ifade etmişlerdir. H1 kodlu öğretici PDR öğretmenin “Anket çalışmaları yapıyor. Soru cevaplar yapıyor. Kitap okuma yapıyor. Film izleme yapıyor. Kendini tanıma gibi bireysel görüşmeler yapıyor” ve H7 kodlu öğretici ise “sınıf derslerinden ziyade grup olarak 5-10 kişilik gruplar halinde çalışmalar yapıyor. Öğrencilerin sıkıntısı olduğunda görüşmeler yaparak, onların problemlerini çözmeye rehberlik yapıyor. Başarılı olan öğrencilerin bile gidişatı bozulmaması adına onlara rehberlik edip motivasyonlarını sağlıyor” şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Kurslarında PDR öğretmeni olmadığı için kendilerinin rehberlik dersini yürüttüklerini ve PDR hizmetinde bulunmaya çalıştıklarını dile getiren katılımcı öğretmenler, kişisel tecrübeler, müftülüklerin sağladığı bilgiler ve dini değerler çerçevesinde faaliyet gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca ilgili öğretmenler hafızlık eğitim programında yer alan rehberlik dersi öğretim programında yer alan hedef belirleme, zaman yönetimi, sosyal medya kullanımı gibi konularda uygulama yaptıklarına değinmişlerdir. Bunun yanında öğretmenler öğrencilere bireysel özgürlükler, problemlerin çözümü, grup çalışması ve ders sonrası iletişim gibi konularda destek verilmeye çalıştıklarını da dile getirmişlerdir. Aileleriyle ilgili sorunların aşılması, derse adapte olma gibi bireysel rehberlik hizmetlerinde bulunduğu görüş belirtilen diğer hususlar arasında yer almaktadır. Konuyla ilgili H8 kodlu öğretici “rehberlik müfredatını indirdik, oradaki programları işlemeye çalışıyoruz genel olarak mesela hedef belirleme gibi programlar var sonra sosyal medyada nasıl daha verimli olabilirler veya nasıl kullanmaları gerektiği ile ilgili onları işliyoruz, ...ezber yapma yöntemleri taktikleri nelerdir onları işliyorum”, H6 kodlu öğretici de “... derse bizler giriyoruz, formasyon eğitimi almadım. PDR ile alakalı bir bilgim yok ama 11 yaşından beri bu camiada olduğum için çocuklara nasıl yardımım dokunabilir nasıl faydam olabilir diye düşünüyorum” ve H2 kodlu öğretici ise “...

sorular da çok geliyor, bildiğimiz bir hadis söylüyoruz başta tabii Kur'an'dan ayet varsa bildiğimiz kadarıyla açıklıyoruz, çocuklarda hakikaten çok etkili oluyor çok da etkileniyorlar yani” görüşlerinde bulunmuşlardır.

Kur'an kurslarında yeterli sayıda PDR öğretmeni bulunmadığından, kursların yönetici ve öğreticileri kişisel tecrübeleri ve zaman zaman müftülüklerin düzenlediği seminerlerden elde ettikleri bilgilerle rehberlik dersini yürütmekte ve PDR hizmetlerini vermeye çalışmaktadırlar. Diyanet son yıllarda kadrolu PDR öğretmeni istihdamı konusunda belli bir hassasiyet gösterse de yeterli sayıda öğretmen alımı gerçekleştirilememektedir. Aslında benzer sorun Milli Eğitimde de yaşanmaktadır. Okul ve öğrenci sayısı dikkate alındığında okullarda da istenilen oranda PDR öğretmenin bulunmadığı alandaki çalışmalara yansımıştır(Savaş ve Hamamcı 2010:148). Dolayısıyla kısa vadede yeterli sayıda PDR öğretmenin istihdamının mümkün olmayacağı düşüncesiyle mevcut kurs öğreticilerine rehberlik ve PDR konusunda seminerlerin verilmesi yerinde olacaktır. Ayrıca ilahiyat/İslami ilimler fakültelerinde öğretmenlik meslek derslerini almayanlar ile hafız İmam-Hatip Lisesi mezunlarının doğrudan Kur'an kursu öğreticisi olarak atanmasının önüne geçilmelidir. Nitekim yeni açılan Diyanet Akademilerinde din görevlilerine öğretmenlik mesleği konusunda yeterlik kazandırıldığı düşünülmektedir.

Hafızlık eğitiminde problem alanlarına göre PDR hizmetleri

PDR hizmetleri genel olarak problem alanına göre mesleki rehberlik, eğitsel rehberlik ve kişisel-psikolojik sorunlarla ilgili rehberlik olmak üzere üç temel alanı kapsamaktadır (Tan 2000:100-145). Bu bağlamda Kur'an kurslarında da PDR hizmetlerinin mahiyetinin, PDR öğretmenin görevlerini belirten DİB Kur'an eğitim ve öğretim yönergesinden (DİB 2019:10) hareketle mesleki, eğitsel ve kişisel rehberlik şeklinde çeşitlendiğini söylemek mümkündür.

Eğitsel rehberlik

Öğreticiler, hafızlık eğitiminde gerek öğrencilere gerek velilere yönelik eğitsel rehberlik konusundan yetersizliklerin olduğunu dile getirmişlerdir. Hafızlık eğitiminin mahiyeti konusunda gerek öğrencilere gerek velilere gerekli rehberliğin tam olarak yapılamadığı, buna bağlı olarak hafızlık eğitimi konusunda bilgi eksikliğinin yaşandığı görüşlere yansımıştır. Özellikle ezberleme tekniklerine dair yeterli formasyonun öğrencilere verilemediği de görüşlerde yer bulun bir diğer husus olmuştur. Öğreticilerin bir kısmı hafızlık eğitimi ile örgün okul öğretiminin birlikte yürütüldüğü programda, öğrenci ve veliler hafızlık dersleri ile okul derslerinin çalışma stillerinin farklılığını tam kavramadıklarını ifade etmişlerdir. Veliler hafızlık eğitiminin sürecinden daha çok akademik sonucunu dikkate almaktadır. Öğrenciler ise ailelerinin isteği ile bu eğitime başladıkları için ne süreç ne de sonuç üzerinde çok fazla durmamaktadırlar. Bu konuda H1 kodlu öğretici şunları ifade etmiştir: “Kursumuzda hafızlık eğitiminin aşamaları hakkında fikir sahibi olmaya yönelik çalışmalar yok denecek kadar az. Çoğunlukla ailenin isteği üzerine çocuğu hafızlık eğitimine dahil ediyoruz. Burada bizim de yetersiz kaldığımız konu, proje hafızlıkta zamanla yarışıyoruz açıkçası iki yıl gibi bir zaman şartı var. O iki yıl zaman içinde çok kısa bir dönemde hafızlık hazırlık hemen hızlı bir şekilde hafızlığa geçiş, diyene kadar açıkçası biz yönlendirmeye zaman bulamıyoruz. Bunu yaşarken içinde öğreniyor veli de öğrenci de”. H4 kodlu öğretici ise “Evet biz öğrencilerimize birebir süreci yaşayarak anlatıyoruz ama dışarıdan bir profesyonelin de anlatması o anlamda hafız olup rehber öğretmen olması daha verimli olur kanaatindeyim, çocukların dikkatini çeker ve daha dikkate değer bulabilirler diye düşünüyorum. Velilerimize rehber öğretmenimiz tarafından yanlış hatırlamıyorsam bir iki defa böyle bir şey yapıldı, daha çok bizler anlatıyoruz, sınıfı hocaları olarak biz anne babaya rehberlik yapıyoruz yol gösteriyoruz. Çünkü rehber öğretmeni zaten hafızlık sürecini çok kavrayamıyor, bilemiyor süreci bilemediği için, velilerimize

de biz rehberlik yapıyoruz anlatıyoruz tabii ne kadar anlatabiliyoruz ya da ne kadar algılayabiliyorlar! Bazen anlatsak da veli de onu kavrayamıyor”.

Kişisel – sosyal rehberlik

Bu bölüm altında öğreticilerin görüşleri kapsamında öğrencilerin kişisel-sosyal rehberliğe ihtiyaç duydukları konulara, bunun yanı sıra öğreticilerin öğrencilerin kişisel-sosyal rehberliğe ihtiyaçları olmaları durumunda nasıl hizmet ettiklerine değinilmiştir.

Öğreticilerin kahir ekseriyeti, kendilerinin “uyum süreci ve ezberleme zorlukları”, “motivasyon ve sınav stresi”, “ailevi ve sosyal sorunları”, “ders çalışma bilinci ve zaman yönetimi”, “yaş gruplarına özgü zorluklar” ve “kurumsal ve bireysel rehberlik eksikliği” gibi konularda rehberliğe ihtiyaç duyduklarını dile getirmiştir. Dolayısıyla rehberlik hizmetinde bulunacak olan öğreticilerin aslında bazı konularda rehberliğe ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır.

Öğreticilerin çoğunluğuna göre öğrenciler, kursun ilk günlerinde uyumda zorlanmakta, hafızlık eğitiminin ezber aşamasında korku ve kaygı hissi yaşamaktadırlar. Öğrenciler hafızlık yapma yöntemlerinde rehberliğe ve ezberleme konusundaki zorluk hissini yarattığı olumsuz psikolojik durumla başa çıkabilmek için de desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Öğreticilere göre öğrenciler hafızlık eğitimin ilerleyen safhalarında ise motivasyon eksikliği, can çıkıntısı, eğitimden vazgeçme ve sınav stresi gibi psikolojik desteği gerektiren sorunların yaşamaktadır. Öğreticiler aynı zaman rehberlik ders saatinin ve süresinin yetersiz olduğu görüşündedirler. H1 kodlu öğreticinin konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir: “Kursumuzda her sınıfın birer saat rehberlik dersi oluyor. Biz o ihtiyacı duyduğumuz an haftada bir gün bir saat bu desteği alabiliyoruz. Tabii bu destek çok yetersiz haftada 1 gün 1 saat, 7-24 yatılı kursta kalan, hafızlık gibi bir eğitimle uğraşan aynı zamanda okulla ve eğitimle uğraşan bir çocuk için tabii ki bu destek çok yetersiz. Bu bir saatte rehberlik hocası bireysel görüşüp birebir görüşme mi yapacak sınıfta etkinlik mi yapacak, hocalarla sıkıntılarını mı giderecek, kursta olan sıkıntılarını mı giderecek? Bunları kendi kafasında nasıl toparlayacak? Bunların hepsi çok yetersiz. Bence özellikle yatılı bir kursta rehberlik hocasının sürekli olması çok önemlidir. Çünkü bu öğrenciler anneden babadan uzak ve sürekli bir eğitim furyasının içinde kendi öz benliğinde hiçbir şey yaşayamayarak gidiyor’.

Öğreticilerin yarısının görüşlerine göre hafızlık eğitiminde öğrenciler ailevi ve arkadaşlık ile ilgili kişisel-sosyal sorunlara dair PDR hizmetlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Öğreticiler, hafızlık eğitimine yönelik aile baskısının öğrenciler üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ifade etmişlerdir. Yaş bakımından nispeten küçük olan öğrenciler derse odaklanma, çalışma bilinci ve zaman yönetimi bakımından; ergenlik dönemindeki öğrenciler ise aile baskısı ve başarı kaygısı gibi hususlarda psikolojik yardım ve desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Bu konuda bazı öğreticilerin görüşleri oldukça dikkat çekicidir. Öğreticilerden H6 “en çok rehberliğe ihtiyaç duyduğu şeyler ailevi sıkıntılar, ergenlik çağına girdiğinde çocuk agresifleşiyor ve ailesiyle sert tartışmalar yaşayabiliyor. Bunun sonucunda çocuk ev dönüşü kuşta iki gün kendine gelemiyor, kendini toparlamakta zorlanıyor”, H7 kodlu öğretici ise “proje öğrencilerinde ders çalışma bilinci daha az oluyor. Ortaokuldan sonra gelen öğrencilerde bu bilinç daha fazla oluyor o yaşın getirdiği bir sonuç mu bilmiyorum ama küçükler birazcık daha oyuna yöneliyorlar. Erkek çocukları ceplerinde araba taşıyorlar, tenefüste oynamaya başlıyorlar veya futbol gibi oyunlar sürekli böyle tabii böyle olunca derse yönelmek de çocuk sıkıntı yaşıyor. ...bu gruptaki öğrencilerin en çok verimli ders çalışma konusunda rehberlik ihtiyacı var, moral motivasyon ihtiyacı var ve derse odaklanma konusunda ihtiyaçları

olduğunu düşünüyorum... böyle durumlarda hocalarımız, idare ve rehberlik öğretmenimiz bu konularda koordineli olarak hareket ediyoruz” şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Mesleki rehberlik

Öğreticilere ‘‘kursunuzdaki öğrenciler için, akademik eğitimlerine yönelik, mesleki ilgilerinin, yeteneklerinin ve ihtiyaçlarının belirlenmesine yönelik çalışmalar var mı? Varsa bunlar nelerdir? Önerileriniz nelerdir?’’ şeklinde soru yöneltilmiştir.

Öğreticilerin görüşleri hafızlık eğitiminde mesleki rehberliğin yetersiz olduğu, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygun mesleklere yönlendirilmeleri konusunda rehberliğe ihtiyaç duyulduğu yönündedir. Her ne kadar öğrenciler din görevliliğine hazırlayıcı mahiyette bir eğitim alsalar da diğer mesleklere de yönlendirmenin yapılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Hafızlık eğitimi sonrasında bazı öğrencilerin din görevliliği dışındaki doktor, mühendis, avukat gibi alanlarda kariyer yapmayı istedikleri öğretici görüşlerinde yer bulmuştur. Bu öğrencilerin hafızlık eğitimine yönelik motivasyonlarının da oldukça yüksek olduğu ifade edilmiştir. Öğreticilerden H5 kodlu katılımcı ‘‘öğrencilerimize yönelik böyle bir çalışma yok, olsa çok güzel olurdu tabii ki, bilen bir kişi tarafından öğrencinin yönlendirmesi teşvik etmesi daha anlamlı olurdu. Şu an benim öğrencilerim var hafızlıktan sonra doktor olmak istediğini belirtiyor ve bunun için de gerçekten hafızlık derslerinde de çok gayretli azimli bir an önce bitirip hocam hedefime yönelmek istiyorum diyor. Avukat, doktor, mimar olmak isteyen, Kur’an kursu öğretmeni olarak devam etmek isteyen, öğretmen olarak devam etmek isteyen öğrenciler hoşumuza gidiyor’’ şeklinde konuyla ilgili görüş belirtmiştir. H1 kodlu öğretici de oldukça ayrıntılı bir beyanda bulunmuştur: ‘‘Rehber öğretmen bununla ilgili anketler falan yaptığımı söylüyor ama bence yetersiz. Öğrencilerimize, hafız olduktan sonra ne yapmak istiyorsun diyoruz, hiçbir fikri yok, aklında hayalinde hiçbir şey yok, ufku tamamen kapalı. Rehber öğretmenin burada devreye girmesi çok önemlidir. Biz hafızlık yönünden yönlendiriyoruz, yardımcı oluyoruz ama PDR hizmetleri olarak profesyonel bir destek kesinlikle şart. Çünkü öğrenci burada yıllarını veriyor hafızlığını yapıyor. Sonra geleceğe dair hiçbir planı, projesi yok bir hayali yok. Bu konuda bir önerimiz evet oluyor şöyle yaparsan böyle olur daha iyi yerlerde daha güzel hizmetler edebilirsin. Sakın eğitimi bırakma hafızlığını bitirdikten sonra liseni oku. Üniversitene git sakın tembellik yapma bir meslek sahibi ol. Kur’an yolunda hizmet etmeye çalış. Bunları biz söylüyoruz ama tabii ki bunlar yetersiz.’’

Öğreticilerinin PDR hizmetlerine yönelik eğitim ve yeterlilik durumu

Kur’an kursu öğreticilerinin çoğunluğu PDR hizmetleri konusunda yeterliliklerinin olmadığını, ayrıca hizmeti içi eğitim almadıklarını ve özel seminerlere katılmadıklarını dile getirmişlerdir. Öğreticiler PDR hizmetleri konusunda hizmet içi eğitim ve seminer veya daha başka etkinliklerle eğitilmelerinin gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Yine onlara göre Hafızlık eğitiminde yaş yelpazesinin oldukça genişletildiğini bu nedenle hedef kitlenin rehberlik ve psikolojik yardım ve destek konularının farklılaştığını altı çizmişlerdir. H1 kodlu öğretici konuyla ilgili şu görüşleri paylaşmıştır: ‘‘Hafızlık eğitiminde verimin ve kalitenin artması için herhangi bir psikolojik danışmanlık ve rehberlik gibi bir seminer hizmet içi eğitim gibi herhangi bir şey almadım. Böyle bir eğitimi tabii ki gerekli görüyorum. Kendi yetersiz kaldığı zamanlarda bu eğitim olsa ben de öğrencilere daha iyi destek verebileceğime inanıyorum. Kesinlikle güncel bir şekilde bu eğitimi almak gerekiyor her zaman her dönemde yaşadığımız tecrübeler sıkıntılar farklı oluyor, güzellikler farklı oluyor. Bunları diğer eğitim öğretim dönemine yansıtmak için bence güncellemek de gerekiyor. Her dönem okulda da mesela öğretmenler her yılın başında ya da her yılın sonunda belli bir rehberlik hizmet içi eğitim alıyorlar.’’

Öğreticilerden bir kısmı ise kişisel gelişim kitapları okuyarak, çocuk ve gençlerle iletişim kurma becerilerini geliştirmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Konuyla ilgili olarak H5 kodlu öğretici, “bu konuda kişisel gelişim kitapları okuyorum. Gençlik ile nasıl iletişim kurabiliriz diye, öğrenciye faydalı olabilmek adına, ama eğitim alsaydık inanım daha faydalı olurdu bizim öğrenciye yaklaşımımız” şeklinde görüşünü dile getirmiştir.

Kur’an kursları üzerine yapılan bazı çalışmalardan (Akyürek 2005:35; Algur 2017:283; Bayraktar 2008:126; Koç 2014:397; Korkmaz 2012:204) hareketle Korkmaz (2019:60) “kimi öğreticilerin kursiyerleri tanıma, derslere hazırlanma, öğretimi düzenleme (yöntem-teknik), değerlendirme, öğretim araç-gereç ve materyallerini geliştirme ve kullanma, derslerde Kur’an meallerinden yararlanma, çocuk, ergen, yetişkin psikolojisini bilme, sınıf yönetimi, dini danışmanlık ve rehberlik vb. konularda sorunlar yaşadıklarını” dile getirmiştir. Öğreticilerin, öğrencilere rehberlik ve danışmanlık hizmetlerini etkin bir şekilde verebilmeleri için gerekli formasyona sahip olmama durumunun, ülkenin farklı illerinde ve kursları üzerine yapılan çalışmalar da dikkate alındı, halen devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu konu da hiç olmaz ise Kur’an kursu öğreticilerine PDR hizmetleri konusunda seminer vb. faaliyetlerle bilgi sahibi olmaları sağlanabilir.

Öğrencilerin Görüşlerine Göre Hafızlık Eğitiminde PDR Hizmetleri

Bu başlık altında PDR hizmetlerinin mahiyetine dair öğrenci görüşlerine dayanan bulgulara yer verilmiştir. Bu bulgular, PDR hizmetlerine yüklenen anlam ile rehberlik dersinin içeriği, eğitsel, kişisel-sosyal ve mesleki rehberlik alt başlıkları kapsamında ele alınmıştır.

Psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine yüklenen anlam

Öğrencilerin kahir ekseriyeti PDR hizmetlerine başkalarından yardım alma, fikir danışma, sorunlara çözüm bulma çabası şeklinde anlam yüklemişlerdir. Ayrıca öğrenciler PDR hizmetlerinin insanın rahatlaması, sıkıntılarını paylaşması ve sorunlarına çözüm bulması açısından önemli olduğunu ifade etmektedirler. Bazı öğrenciler PDR hizmetlerini “... kişinin düştüğü zor bir durumda birinden yardım alabilmesi, insanın o zorluklardan tek başına çıkamayacağını anladığında başka birilerine danışması geliyor aklıma” (Ö3), “bir sıkıntım bir derdim olduğunda, bunu kendim de çözemediğim zaman danışıp yardım alabileceğim bir insan geliyor aklıma rahatladığımı düşünüyorum” (Ö8), “insanın sorunlarına başkasına danışarak çözüm bulması” (Ö5), “insan bir hataya yanlış düştüğü zaman, ona düzgünü öğretip onu yanlıştan kurtarabilir ve onun psikolojisi bozuldu mu ona yardımcı olabilir” (Ö2), “... mesela birisinin aile ile ilgili veya başka biriyle sıkıntıları olduğunda çözümünü bulması” (Ö6), “...dersimle ilgili bir sıkıntı olduğunda, özlem gibi sıkıntım olduğunda rahatlamak” (Ö9), “empati daha çok geliyor. Mesela birisi beni dinliyor ve beni anlıyor olarak düşünüyorum. Beni yargılamadan dinliyor olarak düşünüyorum. Daha çok anlaşılabilirlik yani bana göre” (Ö4), “rehberlik hayata karşı bir yol gösterme” (Ö1) şeklinde açıklamışlardır. Dolayısıyla öğrenciler rehberliği, hayatın tüm alanlarında yol gösterme hizmeti olarak algılamaktadırlar.

Rehberlik dersinin içeriğine dair bulgular

Öğrencilere göre PDR öğretmenlerinin katılması durumunda rehberlik dersinde kitap okuma, oyun oynama, hikâye tamamlama, belirli durumlarla ilgili anketleri cevaplama, zaman yönetimi, akran zorbalığı gibi kişisel-sosyal gelişimle ilgili konularda seminer, izlenen filmleri sözlü ve örnek olayları yazıya dökerek yorumlama, bazı konuların tartışıp fikir geliştirme gibi etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Bu hususla ilgili olarak öğrencilerden

Ö1 “rehberlik dersinde bazen film izliyoruz, kendimiz oturup etkinlik yapıyoruz, hocamız herhangi bir konuda soruyor biz de duygularımızı yazıyoruz, hikâye anlatıyor ne hissettiğimizi ve duygularımızı kağıda yazdırıyor, seminer yapıyor”. Ö4 “... akran zorbalığı gibi konular hakkında seminer gerçekleştiriliyor, bireysel görüşmeler de olmaktadır”. Ö7 “... hafızlıkla ilgili sorunları konuşuyoruz ...”, Ö5 “hafızlık yaptığımız için daha çok zaman yönetimi konusunda konferans veriliyor, arkadaşlık konusunda yönlendirilmelerde bulunuyor” şeklinde görüş beyan etmişlerdir.

PDR öğretmenin bulunmadığı kurslardan üç öğrenci rehberlik dersindeki etkinliklere dair pozitif yönde görüş beyan etmişlerdir. Siz bunu açıklamalısınız bence, Normal hafızlık öğrencilerinin kendilerine hafızlıkla ilgili konularda ve geleceğe yönelik hedefler konusunda tavsiyede bulduklarını ifade etmişlerdir. Bunlardan Ö8 kodlu öğrenci “genelde hafızlıkla ilgili ya da ileriye dönük hedeflerimiz, hayallerimizle ilgili konuşuyoruz” şeklinde fikir beyan etmiştir. Mülakata katılan iki öğrenci ise rehberlik dersini yürüten kurs öğrencileriyle sıkıntılarını ve sorunlarını paylaştıklarını dile getirmişlerdir. Ö10 kodlu öğrenci ise “dertleşiyoruz, yurtla ilgili özel bir sıkıntımız olduğunda onları söylüyoruz” demiştir.

Araştırmaya katılan iki öğrenci ise rehberlik dersinin olmadığını, sürekli yoğun tempoda ders çalıştıkları için bunaldıklarını, bu nedenle etkinliklerin daha fazla olmasının öğrencileri rahatlatacağını, kendilerini kötü hissettiği zamanlarda arkadaşları ile vakit geçirmek istediklerini ama bunu gerçekleştiremediklerini ve bu konuda sıkıntı yaşadıklarını belirtmişlerdir. Sosyal etkinlikler ve oyunlarla mutlu olduklarını; bu tür faaliyetlerin de ders çalışma motivasyonlarını artırdıklarını ifade etmişlerdir. Öğrenciler hocalarının ezber yöntem ve teknikleri konusunda tavsiyelerde bulunmasının da faydalı olacağını düşünmektedirler. Öğrencilerden Ö4, “etkinlikler sanki biraz daha fazla olsa daha iyi olur. Çünkü biz sürekli hafızlık yaptığımız için başka bir şeyle meşgul olduğumuzda gerçekten böyle zihnimizin bir noktada durmuş sadece bir şeye yönelmiş olduğumuzu fark ediyoruz. Mesela farklı bir şeyle ilgilendiğimizde böyle bir rahatlama oluyor bizde. Çünkü sürekli aynı şeyleri yapıyoruz, aynı tempo, aynı saat her şey düzenli olduğu için böyle bir etkinlik olduğunda bir aktivite olduğunda öyle kendimize geliyoruz gibi oluyor” görüşünde bulunmuştur.

Problem alanlarına göre hafızlık eğitiminde PDR hizmetleri

Problem alanlarına göre rehberlik hizmetlerinin eğitsel, kişisel-sosyal ve mesleki rehberlik şeklinde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Eğitsel rehberlik

Öğrencilere eğitsel rehberlik bağlamında “Kursunuzda hafızlık eğitimi tanıma ve hafızlık eğitiminin aşamaları hakkında fikir sahibi olmaya yönelik çalışmalar var mı? Varsa bunlar nelerdir? Bu konuda önerileriniz nelerdir? Bu hususta bilgilerinizin yeterli olduğunuzu düşünüyor musunuz?” soruları yöneltmiştir.

Öğrencilerin bir kısmı hafızlık eğitimi konusunda fikir sahibi olmaya yönelik rehberlik çalışmasının olmadığını ve öğretim sürecinde eğitimin mahiyetini anladıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerinden Ö4 “bence yok, ben olduğunu düşünmüyorum. Yani başlıyorsun etraftan bilinçlendiğin kadarıyla kendin yapmaya başlıyorsun. İlerliyorsun ilerleyebilirsen, ilerleyemezsen kalıyorsunuz” görüşünde bulunmuştur.

PDR öğretmenin rehberlikte bulunduğu bir kursun öğrencisi, hafızlık eğitimi konusunda eğitsel rehberlikte bulunacak öğretmenin hafızlık eğitimi almış olmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerden Ö4 “rehber öğretmenleri çoğunlukla, hafız olmadığı için tam olarak bizi anlayabiliyor, hafızlık sürecinden geçemediklerinden

dolayı hafızlık eğitimi hakkında bilgi sahibi değiller. Hafızlık eğitimi veren kurs hocalarımız bu konuda daha iyi yönlendirmede bulunabiliyorlar” şeklinde beyanda bulunmuştur.

Öğrencilerden bir diğeri hafızlık eğitiminin öncesinde ve hatta her aşamasında öğrencilerin detaylı bir şekilde bilgilendirilmelerinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu konudaki Ö1 kodlu öğrencinin görüşleri şu şekildedir: “... mesela çoğu kişi, hafızlığı bırakanlar bu kadar zor olacağını bilseydim zaten başlamazdım diyorlar, yani en baştan bu işin tamamen ne kadar zorlu bir süreç olduğunu, işin nerelere kadar gelebileceğinin açıklanması daha iyi olur.”

Öğrencilerden üç tanesi hafızlık eğitimi konusunda hocaların genel bilgilendirmede bulduklarını, bunun yanında hafızlık eğitiminde daha ileri seviyedeki tecrübeli öğrencilerin de yeni başlayan öğrencilere eğitsel rehberlikte bulunduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Öğrencilerden Ö10 “abim de buradaydı hem ondan öğrendim hem de hocalarımdan öğrendim”. Ö11 kodlu öğrenci “evet tabi ki mesela yeni başlayacak biri olduğunda hafızlık yapan ablalar yardımcı oluyorlar anlatıyorlar, hoca da zaten hafızlık şöyle böyle gibi tanıtım yapıyor, mükâfatlarından bahsediyor ve zorluklarını anlatıyor”. Ö3 kodlu öğrenci ise “hocalarımız ufak çaplı bir şeyler bahsetse de biz daha çok abilerimizin bizden önce buraya gelip geçmiş abilerimizin tavsiyelerini dikkate aldık” şeklinde fikirlerini dile getirmişlerdir.

Öğrencilere, anne-babalarına yönelik hafızlık eğitiminin mahiyeti hakkında rehberlik yapılıp yapılmadığı, diğer bir ifadeyle velilere yönelik eğitsel rehberlik hakkında da soru sorulmuştur. Öğrencilerden dördü velileriyle ailelerle zaman zaman bireysel görüşmeler ile bilgilendirme toplantılarının gerçekleştirildiği; iki öğrenci ise eğitsel rehberlik yapılmadığını ifade etmiştir. Öğrencilerden Ö7 “genel olarak birebir görüşmeler tercih edilse de zaman zaman veli toplantıları oluyor” şeklinde görüşte bulunmuştur.

Öğrencilerin bir kısmı hafızlık eğitimi konusunda velilerin bilinçlendirilmesinin çok önemli olduğunu vurgulamışlardır. Velilerin, hafızlık eğitiminin nasıl bir süreç izlediğini bilmemelerinin çocuklarına baskı yapmalarına sebep olduğunu ve bu durumun farklı sıkıntılara kaynaklık ettiğine dikkat çekilmiştir. PDR öğretmenleri tarafından veli seminerlerinin düzenlenmesinin, velilerin çocuklarına bilinçli destek konusunda farkındalık oluşturacağına inanılmaktadır. Konuyla ilgili Ö4 kodlu öğrencinin görüşleri oldukça aydınlatıcıdır. “Mesela toplantı yapılıyor ama toplantıda öğrencinin durumu iyi mi kötü mü tartışılıyor ya da kursun bazı ihtiyaçlarından bahsediliyor. Aslında seminerler veya benzeri toplantılarla hafızlık nedir, nasıl yapılır ne kadar sürecek veya bittikten sonra ne olacak bunların hepsinin açıklanması gerekiyor. Çünkü etrafımda pek çok arkadaşlarımmın annesi babası bu sürecin ne olduğunu bilmiyor. Bilmediği için de sürekli çocuğun üstüne baskı yapıyor. Ne zaman bitecek? Daha ne kadar senedir oradasın? Hala olmadı mı? E şimdi bitti ne olacak? Peki, yani senin okulun ne olacak?” gibi can sıkıcı soruların aileleri tarafından sorulduğunu çok duydum, arkadaşlarımdan. Bence ilk önce velileri bilinçlendirmeleri gerekiyor bu konu hakkında, mesela ailelerle rehberlik hocası konuşmalar yapsa daha iyi olurdu, yani biraz daha aileler çocuklarını anlayışla karşılamış olurdu. Çünkü bazı aileler var çocuğun durumunu anlamıyor.”

Öğrencilere göre kendilerine olduğu kadar ailelerine de özellikle hafızlık eğitiminin mahiyeti ve süreci hakkında eğitsel rehberliğin yapılması çok önemli bir husustur. Aksi takdirde aileler, bilgisizliğin ve bilinçsizliğin verdiği bir anlayışla hafızlık eğitim sürecini daha da zorlaştıran psikolojik baskıya sebebiyet verebilmektedirler.

Kişisel – sosyal rehberlik

Kişisel-sosyal rehberlik başlığı altında öğrencilerin “Kursunuzda hafızlık eğitime devam ederken en çok hangi konularda Psikolojik Danışma ve Rehberlik hizmetlerine ihtiyaç duyuyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevap ele alınmıştır.

Öğrenciler özellikle hafızlıkla ilgili kişisel desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Bu konuda ezber yapamama, derslerden bunalma, başarısızlık hissi, ders çalışmaya karşı isteksizlik, ezberlerini zamanında yetiştirememeye kaygısı, sınav stresi gibi daha çok hafızlığa dair sorunların öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bunların yanında arkadaş ilişkilerinde sorunlar, ortama uyum sağlayamama, aile ve hoca baskısı, ergenliğin getirdiği duygusal değişimler ve aile özlemi gibi konularda PDR hizmetlerine ihtiyaç duyulduğu öğrenci görüşlerine yansımıştır. Konuyla ilgili öğrencilerden Ö1 kodlu öğrenci “en çok arkadaş ilişkileri, ezber sorunları, başarısızlık hissi, hoca ve aile baskısı olabiliyor ayrıca bireysel düşüncelerimizdeki yanlışlık olabiliyor”, Ö7 kodlu öğrenci ise “verimli ders çalışma ve zaman yönetimi gibi aile özlemi”, Ö8 kodlu öğrenci de “ben ezber yaparken çok bunalıyorum tam o zamanda bir rehberliğe ihtiyaç duyuyorum. Arkadaşımın sıkıntı yaşadığım zamanlarda ya da genel olarak derslerden kaynaklı oluyor.” Ö2 kodlu öğrenci “her gün ders vermek önemli, dersimi vermediğimde bu hafızlık hiç bitmeyecek gibi geliyor, sınava girmezsem bitişi yok sanki sonsuz bir döngü gibi” şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir.

Öğrenciler PDR hizmetlerine ihtiyaç duyduklarında öncelikle kendi sınıflarının öğreticisinden, daha sonra kursun idarecisinden, sonra rehber öğretmenden ve de ailelerinden destek aldıklarını dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili öğrenci ifadeleri şu şekildedir: “İlk olarak sınıf hocam sonra idareci veya rehber öğretmenimiz ile konuşuyorum. Ailemle görüştüyorum özlem gideriyorum sonra biraz rahatlıyorum.” (Ö7), “... genel olarak kendi hocalarımız çünkü bizi en çok tanıyan onlar, bir de kurs yöneticimiz.” (Ö5), “Anne babamla olan sıkıntıları arkadaşlarıma, hocamla olan sıkıntıları anne babama anlatıyorum. Ayrıca hafızlığımı bitirmeme çok az kaldığında rehberlik hocası annem ile görüşmüştü, annem düzeldi artık daha bilinçli davranıyor.” (Ö1), “Hem ailemden hem hocalarımdan destek alıyorum yeterli oluyor.” (Ö10), “Ben en çok güvendiğim kişiye aileme giderdim. Onların bilgilerinin yeterli kalmadığı yerde ikinci olarak hocama giderdim, çünkü benim onunla bir hukukum var” (Ö3).

Öğrencilerin kendilerinin PDR hizmetlerine ihtiyaç duyduklarının farkında olmaları oldukça dikkat çekici bir durum arz etmektedir. Kişisel-sosyal rehberliğe ihtiyacı gerektiren durumların hafızlık eğitimi, ergenliğe bağlı değişim, kurs ortamı, arkadaşlık ilişkileri ve aile kaynaklı olduğu görülmektedir. Eğitsel rehberlikte öğrencilerin en çok müracaat ettiği kişinin sınıf hocasının olması, PDR hizmetleri konusunda en azından temel seviyede kurs öğreticilerine eğitim verilmesi gerektiği sonucuna bize götürmektedir.

Mesleki rehberlik

Mesleki rehberlik konusunda öğrencilere “kursunuzda hafızlık eğitimi sonrası akademik eğitimlerinize ve mesleki yetenek ve eğilimlerinize yönelik çalışmalar var mı? Var ise bunlar nelerdir? Önerileriniz nelerdir?” soruları yöneltilmiş, alınan cevaplar doğrultusunda bulgular işlenmiştir.

Öğrencilerin bir kısmı mesleki rehberlik konusunda daha çok sınıf öğreticilerinin yönlendirmelerinin olduğunu dile getirmektedirler. Hocaların yönlendirmeleri ise öğrenci görüşlerine şu şekilde yansımıştır: “Hocalarımız bazı tavsiyeler veriyor hafızlığın birinci anahtar olduğunu sonra birkaç sınava girilmesi gerektiğini, sınavlardan başarılı olmak gerektiğini bu şekilde ilerleyebileceğimizden bahsediyorlar, tavsiyeler veriyorlar. Ben askeriyeye girmek istiyorum hafız oldum diye Diyanette çalışmak zorunda değilim, ben hafızlığı Allah rızası için yapıyorum dedim, ben böyle söyleyince hocamız çok güzel karşıladı.” (Ö3), “Hocalarımız hafızlığı bitirip belge aldıktan sonra lise

proje okullarına yönlendiriyor.” (Ö9), “hafızlığı bitirdikten sonra hocalarımız, proje imam hatiplerine yönlendiriyor, hatta bir tane abimiz de şu an uzay bölümünü okuyor, bizde ondan ilham alarak, farklı meslek dallarına da geliştirebileceğimizi inanıyoruz” (Ö10).

Öğrencilerin önemli kısmı kurslarda mesleki rehberlik çalışmalarının ve kariyer günlerinin düzenlendiğini, farklı mesleklerden kişilere seminer verildiğini ifade etmiştir. Bununla beraber öğrencilerin bazıları da sadece Diyanet’te görev yapmaları konusunda yönlendirildiklerini ancak, bir hafızın farklı mesleklerde de faydalı olabileceğini dile getirmişlerdir. Yine bazı öğrenciler arkadaşlarının geleceğe dair hedeflerinin olmadığını, hedefleri olanlarında bunu nasıl gerçekleştirecekleriyle ilgili bilgilerinin bulunmadığını belirtmişlerdir. Mesleki rehberliğine hem kendilerinin hem de arkadaşlarının ihtiyaçlarının olduğunu vurgulamışlardır. Konuyla ilgili bazı öğrenci ifadeleri şu şekildedir: “Bir ara vardı, mesela matematik öğretmeni ile konuşmuştuk, seminer gibi bir şeyler yapmıştı sonra buraya hocalar falan gelmişti ama şu an yok. Belki bir ay bile sürmedi bu kadardı ama olması çok güzeldi. Birileri bize ilerde ne yapmak istiyorsun diye sorduğunda kimse bir şey demiyor. Çünkü hiç kimsenin kafasında bir şey yok yani o yüzden böyle bir belirsizlik bir bitsin de bakalım ne olursak olalım gibi düşünüyorlar. Türkçe öğretmeni, hemşire gibi farklı mesleklerden bize gelip konuşulsa daha iyi olur. Örneğin bizim sınıfta bir kız var, Psikoloji okumak istiyor ama nasıl olacak bilmiyor.” (Ö4), “Evet var kariyer günü o da yeni yapılan bir şey yine haftada bir kişi gelip konuşuyor. Bir hafızın çok daha farklı mesleklere yönelmesi lazım, ama bazı hocalar sadece hoca olmamızı istiyorlar.” (Ö1), “Üniversiteden mezun olmuş eski mezunlar kursumuzu ziyaret ediyorlar kariyer günleri gibi oluyor.” (Ö11), “Bu tarz bir çalışma oldu öğretmenler, mesleklerle ilgili konuşular, imamlık hakkında konuşular ya da istediğimiz meslek gruplarını da yapabileceğimizi anlattılar.” (Ö6).

Öğrencilerin görüşlerinden anlaşıldığına göre mesleki rehberlik konusunda istenilen seviyede yönlendirmenin ve bilgilendirmelerin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Hafızlık eğitimi alanların sadece Diyanet’te kariyer yapmaları gerektiğine dair yönlendirmeye bazı öğrencilerin itirazının olması da dikkat çekici bir husustur. Öğrencilerin önemli bir kısmının farklı alanlarda da kariyer yapmayı düşündükleri görülmektedir. Bu yönde yapılan seminer ve kariyer günleri gibi benzeri etkinliklerin büyük bir memnuniyet yarattığı anlaşılmaktadır.

Velilerin Görüşlerine Göre Hafızlık Eğitiminde PDR Hizmetleri

Veliler “temel eğitim, değerlerin aktarılması, özgüven ve kendilik saygısı, sosyal beceriler, motivasyon ve ilgi, öğrenme alışkanlıkları, destek ve rehberlik” (Tezel 2023) gibi konularda eğitim sürecinde çok önemli bir role sahiptir. Bu bölümde PDR hizmetleri kapsamında veli görüşleri ve buna bağlı olarak genellemelere gidilmiştir.

PDR hizmetlerine yüklenen anlam

Veliler, PDR hizmetlerini, yaşamda karşılaşılan problemleri çözmek için uzman birinden alınan profesyonel destek ve yardım şeklinde tanımlamışlardır. Aynı zamanda veliler stresin ve sıkıntılarının arttığı bir dönemde PDR hizmetlerinin çok önemli olduğuna değinmişler, PDR hizmetlerinin yalnızca akademik başarı için değil, bunun yanında çocuğun ruhsal sağlığı ve kişisel gelişimi için gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Konuya ilişkin veli görüşleri şunlardır: “... kişinin içinde bulunduğu bir durum karşısında, profesyonel bir destek almasıdır diye düşünüyorum, çünkü herkes bir şeyler söyleyebilir ama uzman kişilerin söylemesi onu en doğru yola ulaştırır.” (V1), “... bir insanın yaşadığı sorunları çözüme kavuşturmaya yardımcı olmak” (V5), “Rehberlik denildiğinde aklıma gelen ilk şey kendini tanıma ve yaptığı işin bilincinde olmak aklıma gelen bunlar” (V6), “PDR öğretmenin

çocuğun kişisel gelişimini tamamlaması lazım, periyodik aralıklarla çocuklara bilinç vermesi lazım” (V2).

Rehberlik dersinin içeriğine dair bulgular

Velilerin bazıları, rehberlik dersinin içeriğine dair net bir bilgiye sahip değildir. Bu derste moral motivasyon desteğinde bulunduğu, kurstaki sorunlarla ilgilenildiği ve öğreticilerle çözüm arandığı şeklinde tahminlerde bulunmaktadır. Bu durum bazı veli görüşlerine şu şekilde yansımıştır “... yol gösteriliyor diye düşünüyorum, yardımcı oluyorlar ama onun modunu düşürerek değil ona yani bir bakıma günümüz Türkçesiyle gaz veriyor derler ya o şekilde.” (V8), “... çocuğu rahatlatmak amaçlı psikolojik şeyler veriliyordur diye tahmin ediyorum” (V5).

Velilerin bir kısmı kurslarda kadrolu rehberlik öğretmenin olmasının daha iyi olacağına değinmiş, nitekim PDR öğretmenlerinin çocuklarına daha faydalı olduğu görüşünde bulunmuştur. Katılımcı veliler görüşlerini şu sözlerle ifade etmişlerdir: “Şu an kadın olarak görevli yok daha öncesinde PDR öğretmeni vardı. Ama erkek kursunda rehber öğretmen var, bir sıkıntı olduğunda o devreye giriyor, ondan yardım alıyoruz ama bayan olarak yok” (V2). “Kızımın kursunda bildiğim kadarıyla PDR öğretmenleri vardı ve ayda bir iki kez geliyordu. Çocuklarımıza hafızlık hakkında bilgiler veriyorlar, güzelliklerini ve zorluklarını anlatıyorlardı. Oğlum gündüzlü kursta hafızlık yaptı, rehberlik öğretmeni yoktu, bizim muhatap olduğumuz sadece hafızlık öğretmeni idi” (V1).

Velilerin genel olarak rehberlik ve PDR hizmetleri konusunda tam anlamıyla bilgi sahibi ve bilinçli olmadıkları anlaşılmaktadır. Ancak PDR öğretmenin olmasının faydalı olduğu veya olacağı yönünde olumlu kanaatler mevcuttur. Nitekim bir velinin, rehber öğretmenin çocuğunun üzerinde yarattığı olumlu etkiye dair “önceden rehber öğretmen yoktu, şimdi var, çocuğum önceden daha çok sorunlu olarak eve geliyordu. Rehber öğretmeni ile konuşmaya başladıktan sonra kızım hafta sonu eve mutlu geldiği için biz de çok mutlu olduk. Derslerinde ise emin adımlarla ilerlediğini gördüm ve çok memnun oldum”V3, şeklindeki görüşleri oldukça dikkat çekicidir.

Problem alanlarına göre hafızlık eğitiminde PDR hizmetleri

İhtiyaca göre meslekî, eğitsel ve kişisel rehberlik olarak üç alanda yürütülen PDR hizmetleri velilerin görüşleri çerçevesinde bu bölümde ele alınmıştır.

Eğitsel rehberlik

Aileler ve öğrencilerin büyük kısmı yeterli eğitsel rehberlik yapılmadığını, hafızlık eğitiminin mahiyetinin zamanla öğrenildiğini ifade etmişlerdir. Veliler, öğrencilere yönelik eğitime motive edici ve hafızlık eğitiminin aşamaları hususunda düzenli seminerlerin verilmesini önermişlerdir. Bu konuda veli görüşleri şu şekildedir: “Tabii dönem başladığında velilere toplantılar oluyor bilgilendiriyoruz, belki daha sık sık seminerler düzenlenip, hafızlık süreci ile ilgili teşvik edilebilir, veliler canlandırabilir. Çünkü hafızlık öyle bir zor süreç ki ara ara kopmaların yaşandığı, şevklerin azaldığı dönemler olabiliyor. Diyanetin bu konuda çalışması olsa daha da güzel olur.” (V7), “Bazı aileler bilinçli olarak bazıları hiç bilmeden gönderiyor. Çocuk ve veli ne yapacağını bilmiş olsa daha mükemmel olur daha güzel olur. Yani en azından bir şey aldığında bile onun bile kullanım kılavuzu var, kaldı ki bir hafızlık yapılıyor hem maddi hem manevi yani insanın ruhunu dinlendiren şey yapılıyor böyle bir hizmet olsa çok mükemmel olur belki çocuk daha bıkmadan daha kısa süreçte veyahut da bir adım önde olarak bitirir.” (V8), “Velilere yönelik bu konuda hiçbir çalışma yapılmadı, sadece çocuğun özel durumu hakkında bilgiler verildi. Seminerler, toplantılar yapılmadı yani hafızlık hakkında bilgilendirilmedik. Bence velilere hafızlık eğitimi anlatılabilir, çünkü gerçekten zor bir süreç var ve birçok öğrenci pes edebiliyor, yarım kalabiliyor. Bu konuda

ailenin nasıl destek olabileceği, çocuğuna karşı tavrı nasıl olması gerekiyor anlatılabilir.” (V1), “Evet, ezber nasıl yapılır, ders nasıl verilir, kaçta kalkıp kaçta yatmaları lazım anlatıyorlar, eğer yanlış giden bir şey varsa, hocaları bu konuda böyle yaparsanız dersiniz daha güzel olur deyip ilgileniyorlar. Biz velilere toplantılarda anlatılıyordu ama daha sık yapılabilir, daha çok bilgilendirilirse sanki daha bir emin düşünebiliriz. Veli bilinçlenirse çocuk da bilinçlenir bence adım adım yani veli bilinçli çocuk bilinçli hafızlık bilinçli olur” (V3).

Kişisel – sosyal rehberlik

Veliler, çocuklarının öğretici-öğrenci arasındaki iletişim sorunları, ders stresi, zaman yönetimi, teknoloji bağımlılığı, motivasyon eksikliği, sınav kaygısı, akademik başarı ve gelecek kaygısı gibi konularda kişisel rehberliğe ihtiyaç duyduklarını dile getirmişlerdir. Bunun yanında veliler, sosyal etkinlik eksikliği, akran zorbalığı, öğretici değişikliği, rekabet ve elenmeyle ilgili endişelerinin olduğuna da değinmişlerdir. Az da olsa veli, idareci, sınıf öğreticisi ve rehber/PDR öğretmeninin arasında bir işbirliğinin olduğundan da bahsedilmiştir. Konuyla ilgili bazı veli görüşleri şu şekildedir: “Zaman yönetimi çok önemli, motivasyon eksikliği, sınav kaygısı, komisyon kaygıları bunlar gördüğümüz şeyler. Bu süreçte biz rehber öğretmenimiz, sınıf hocamız, idareci hocamız ve veli olarak birlikte oturup konuşuyoruz yani o şekilde, kızımı da alıp hep birlikte ne yapabiliriz, bu problemi nasıl aşabiliriz diye birlikte değerlendiriyoruz” (V7). “Çocukların en çok yaşadığı sıkıntılar ders stresi, sonra hafızlık komisyonunda elenme kaygısı, arkadaşlar arasındaki anlaşmazlıklar, bunları yatılı kalan bütün hafız öğrencileri yaşıyorlar. Kızım sıkıntıları olduğunda hocasından destek alıyordu, büyük hafız ablalarına abla ben nasıl yapabilirim diye soruyordu, ama inanım şimdi psikolojik destek aldıktan sonra kendinden daha bir emin adımlarla oturuyor dersini tamamladıktan sonra kalkıyor. Bizler veliler olarak çok mutlu olduk, kızım da çok mutlu hafta sonu eve geldiğinde gözleri parlıyor.” (V3). “... strese giriyorlar ya yapamazsam ya geçemezsem bir de arkadaşları da elendi onlara çok üzülüyor ben de elenirsem diyor. Psikolojik danışma olarak bir tane hocası olsaydı, arkadaşlarına anlatamadığını o hocası ile konuşurdu” (V4). “Bence en çok ilk başta kursa alışma sıkıntıları oluyor sonra hoca değişikliği konusunda çok sıkıntı çektik yani öğretmenin değişmesi çok zorladı. Şimdi sınava girememe kaygısı var yıl kaybı olacak arkadaşlarımdan ayrılacağım gibi diğer yönden de sosyal aktivite yönünden yurtların daha geniş olması lazım erkek çocukları için mesela spor salonu olabilir veya çeşitli oyun yerleri bilgisayar odası olabilir” (V6). “Özellikle şu an ders stresi çok fazla sarmış ve başarısız olan arkadaşlarının yapmış olduğu mobbing de oluyor, kendini kötü hissediyor. Aileler bilinçlendirilmeli ve her kursumuzda rehberlik odasının ve o rehberlikteki çalışan öğreticimizin çocukları bire bir tanıyıp ne sıkıntısı var bilmesini ve velilerle görüşmeler yapmasını isterim” (V2).

Katılımcı bir veli, PDR eğitimi almış hafız bir rehber öğretmenin, önemini vurgulamıştır. Ayrıca bu veli, öğrencilerle birebir muhatap olan Kur'an kursu öğreticilerinin PDR eğitimi alması durumunda, iletişimin daha verimli hale getirileceğini de şu sözleri ile ifade etmiştir. “PDR eğitimi almış bir hafız rehber öğretmenin, çocukların herhangi bir sıkıntısında yardımına koşabilecek kişinin olması hem öğrenciler açısından hem de hafızlık hocaları açısından da daha güzel olacağını düşüncesindeyim. Aynı şekilde hafızlık hocaları da PDR eğitimini almış olsalar karşılıklı olarak daha verimli olacağını düşünüyorum. Çünkü 7/24 hafızlık hocalarıyla beraber kalıyorlar yeri geliyor velisi oluyor yeri geliyor abisi oluyor yeri geliyor ablası oluyor birbirleriyle ister istemez aile gibi oluyorlar sürekli beraber kaldıkları için, belki de ailesine anlatamadığı şeyleri ailesinin dertlerini bile öğretmenine hocasına anlattığı oluyor” (V6).

Mesleki rehberlik

Velilerin kahir ekseriyetinin görüşü, hafızlık eğitiminde mesleki rehberliğinin eksik olduğu yönündedir. Veliler, hafızlık eğitiminden sonraki eğitim tercihleri ve meslek seçimlerinde mesleki rehberliğin çok önemli olduğunu düşünmektedirler. Onlar, farklı mesleklerden başarılı olmuş kişilerin, hafızlık öğrencileriyle buluşturulmasının önemine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca öğrencilerin farklı alanlardaki mesleki yeteneklerinin keşfedilmesine yönelik çalışmalarının faydalı olacağı üzerinde de durulmaktadır. Hatta çocuklara nasıl mesleki rehberlik yapılabileceğine dair de söylemlerde bulunmuşlardır. “Mesela bir öğretmen şunu diyebilir bak evladım senin hafızlığın çok iyi sen işte hukuk okuyabilirsin hâkim, savcı olabilirsin, kimisinin el becerisi vardır ona göre bir yere yönlendirebilir.” (V4), “... meslek tanıtımı gibi bir çalışma olmadı ya da çok az yapılıyor. Ama öğrencilerimize bütün meslekleri yapabileceği, hafızlıktan sonra bir mühendis olabileceği anlatılsa, mesela bilinçlendirme olsa çok daha iyi olur. Çünkü hedefi olan insan hafızlık konusunda oyalanmıyor.” (V6), “... çocuk bir şeyler bulmak istiyor, bir şeyler icat etmek istiyor fark ediyorsun öyle bir yeteneği var ama biz ne yapıyoruz çocuğu imam hatibe gitsin, oradan ilahiyata gitsin diyoruz, belki çocuk mühendis olacak belki doktor olacak. Hedefini belirleseydi en azından kendi içindeki cevheri ortaya çıkarırdı biraz daha motivasyonları artardı” (V2).

Sonuç

Hafızlık eğitimi tabiatı gereği yoğun ve rutinleşen bir öğretim süreci görünümündedir. Zira odağında Kur’an’ın başından sonuna kadar ezberlenmesi bulunmaktadır. Kur’an öğretimi, bir manada aslında dil öğretimidir. Dil öğretiminde okuma, yazma, konuşma ve dinleme olmak üzere dört becerinin kazanımına yönelik bir eğitim söz konusudur. Ancak hafızlık eğitiminde Kur’an öğretimi Arapça bir metnin yüzünden okunması ve ezberlenmesine dayalıdır. Haliyle aktif öğrenmeyi gerektirecek bir eğitimin olma ihtimali çok sınırlıdır. Bununla birlikte bu eğitim sürecine dâhil olan öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve devinişsel ihtiyaçları bir bütün olarak düşünülüp moral ve motivasyon açısından desteklenmesi ve sağlıklı kişilik oluşturmaları önem arz etmektedir.

Günümüz eğitim yaklaşımında bireyin sadece nesnel bilgi edinmesi değil, aynı zamanda öznel bilgi inşa edeceği ve yaşam becerilerini kazanacağı bir eğitim sürecinden geçirilmesi benimsenmiştir. Zira eğitimin asıl hedefi, bireyi tüm yönleriyle hayata hazırlamaktır. Bu bakımdan tüm eğitim biçimleri ve süreçlerinde bu durumun tasavvur edilmesi, eğitim programlarının buna göre tasarlanıp planlanması ve uygulamaya konulması çok önemli bir husus haline gelmiştir. Bu bakımdan eğitim programlarında öğrencilere yaşam becerileri kazandırmak amacıyla değerler eğitimi, girişimcilik, rehberlik ve PDR gibi disiplinlere de yer verilmektedir.

Kur’an kurslarındaki hafızlık öğretiminde 2010 yılından itibaren sosyal etkinlik ve rehberlik ana disiplin, PDR hizmetleri ise ara disiplin olarak eğitim programlarında yer almaya başlamıştır. Öğrenci merkezli ve eğitim bilimlerinin verileri dikkate alınarak hazırlanan programlarda, öğrencilerin ezberleme yetenek ve becerileri kadar sosyalleşmelerine yönelik etkinlikler, akademik, mesleki, kişisel ve sosyal gelişimleri açısından PDR hizmetlerinin olmasına da özen gösterilmiştir.

Eğitim-öğretim kurumlarında, eğitim programlarını ve hizmetlerini etkileyen ve bunlardan etkilenen iç ve dış paydaşlar bulunmaktadır. Öğretmenler/öğreticiler ve öğrenciler iç paydaşlar, veliler/aileler ise dış paydaşlar arasında yer almaktadır. Eğitim kurumlarının varlığı ve hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde sürdürülebilmesi paydaşlarının ihtiyaçlarının karşılanmasına ve beklentilerinin giderilmesine bağlıdır. Bunun için ise paydaşların eğitim hizmetlerine dair görüşlerinin tespit edilmesi ve bunların değerlendirilmesinin yapılması, eğitim

kurumlarının kendilerini yenilemeleri, programlarının güncellenmesi ve geleceğe dönük çalışmalara kılavuzluk etmesi adına önem arz etmektedir. Bu bağlamda hafızlık eğitiminde PDR hizmetlerinin değerlendirmesini yapabilmek için iç paydaş olan ve hizmet üreten öğretmenler/öğretmenlerin, hizmet alan öğrenciler ile dış paydaş olan öğrenci ailelerinin görüşlerine başvurulmuştur.

PDR öğretmeninin görev yapmadığı kurslarda Kur'an kursu öğretmenlerinin, PDR hizmetlerini kişisel bilgi ve tecrübelerine, sahip oldukları dini değerlere ve müftülüklerin sağladığı bilgilere dayalı formasyona göre hafızlık programında kapsamı belirlenen PDR hizmetleri çerçeve programına göre faaliyet gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Öğreticilerin hayatta karşılaşılan sorunlarla başa çıkma, rehberlik ve yardım hizmeti olarak nitelendirdikleri PDR hizmetlerinde öğrencilerin farklı ruhi yapılarının ve buna bağlı olarak çeşitlenen ihtiyaçlarının dikkate alınması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Buna göre öğretmenler psikolojik danışmanlık ve rehberlik konusunda istekli olmalarına rağmen, yeterli formasyona sahip olmadıkları görüşlerine yansımıştır. Din eğitimcisinin (din öğretmeni/din görevlisi) sorumluluğu sadece dini bilgileri aktarmak değildir (Göküş ve Yılmaz 2022:576). Aynı zamanda muhataplarına hayata dair her türlü ruhi, sosyal ve diğer alanlarda manevi danışmanlık ve rehberlik yeterliliğine ve yetkinliğe sahip olması beklenmektedir.

PDR hizmetleri problem alanlarına göre eğitsel, kişisel-sosyal ve mesleki olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Buna göre öğretmenlerin görüşleri, hafızlık eğitiminde gerek öğrencilere gerek velilere yönelik eğitsel rehberliğin yeterli olmadığı yönündedir. Hafızlık eğitiminin mahiyeti konusunda bilgi eksikliği yaşanmaktadır. Özellikle ezberleme tekniklerine dair yeterli formasyonun öğrencilere verilemediği, hafızlık eğitimi ile örgün okul öğretiminin birlikte yürütüldüğü programda, öğrenci ve veliler hafızlık dersleri ile okul derslerinin çalışma stillerinin farklılığını tam kavrayamamaktadırlar. Velilerin eğitim sürecinden daha çok akademik sonucu dikkate aldıkları, öğrencilerin ise daha çok ailelerinin isteği ile bu eğitime başladıkları için ne süreç ne de sonuç üzerinde çok fazla durmadıkları anlaşılmaktadır.

Öğreticiler, öğrencilerin hafızlık eğitiminin “uyum süreci ve ezberleme zorlukları”, “motivasyon ve sınav stresi”, “ailevi ve sosyal sorunları”, “ders çalışma bilinci ve zaman yönetimi”, “yaş gruplarına özgü zorluklar” ve “kurumsal ve bireysel rehberlik eksikliği” gibi konularda kişisel-sosyal rehberliğe ihtiyaç duyduklarını dile getirmiştir. Öğreticilerin çoğunluğuna göre öğrenciler, ezberleme konusundaki zorluk hissini yarattığı olumsuz psikolojik durumla başa çıkabilmek için de desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Öğreticiler öğrencilerin hafızlık eğitimin ilerleyen safhalarında motivasyon eksikliği, can çıkıntısı, eğitimden vazgeçme ve sınav stresi gibi psikolojik desteği gerektiren sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Öğreticilerin yarısının görüşlerine göre hafızlık eğitiminde öğrenciler ailevi ve arkadaşlık ile ilgili kişisel-sosyal sorunlara dair PDR hizmetlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Öğreticiler, hafızlık eğitimine yönelik aile baskısının öğrenciler üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ifade etmişlerdir. Yaş bakımından nispeten küçük olan öğrenciler derse odaklanma, çalışma bilinci ve zaman yönetimi bakımından; ergenlik dönemindeki öğrenciler ise aile baskısı ve başarı kaygısı gibi hususlarda psikolojik yardım ve desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Diyanet İşleri Başkanlığının istatistikleri tüm Kur'an kurslarında kursiyer profilinin çok çeşitli ve değişken olduğunu göstermektedir. Yaş grubu itibarıyla 15 yaşından küçük 237 bin, 15-17 yaş arası 22 bin, 18-22 yaş arası 32 bin, 23-44 yaş arası 153 bin ve 45 yaş üstü ise 162 bin civarında kursiyer bulunmaktadır. Bu kursiyerler çok farklı eğitim seviyelerine ve sosyo-ekonomik özelliklere sahiptir (DİB 2023). Bu nedenler öğretmenlerin kuşlardaki hedef kitleyi çok iyi tanıma formasyonuna sahip olmaları gerekir.

Öğreticilerin görüşleri hafızlık eğitiminde mesleki rehberliğin yetersiz olduğu, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygun mesleklere yönlendirilmeleri konusunda rehberliğe ihtiyaç duyulduğu yönündedir. Her ne kadar öğrenciler din görevliliği için temel niteliğinde bir eğitim alsalar da diğer mesleklere de yönlendirmenin yapılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Hafızlık eğitimi sonrasında bazı öğrencilerin din görevliliği dışındaki doktor, mühendis, avukat gibi alanlarda kariyer yapmayı istedikleri öğretici görüşlerinde yer bulmuştur. Bu öğrencilerin hafızlık eğitimine yönelik motivasyonlarının da oldukça yüksek olduğu ifade edilmiştir.

Kur'an kursu öğrencilerinin çoğunluğu PDR hizmetleri konusunda yeterliliklerinin olmadığını, ayrıca hizmeti içi eğitim almadıklarını ve özel seminerlere katılmadıklarını dile getirmişlerdir. PDR hizmetleri konusunda hizmet içi eğitim ve seminer veya daha başka etkinliklerle eğitilmelerinin gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Hafızlık eğitiminde yaş yelpazesinin oldukça genişletildiğini bu nedenle hedef kitlenin rehberlik ve psikolojik yardım ve destek konularının farklılaştığının altı çizilmektedir. Öğreticilerden bir kısmı ise kişisel gelişim kitapları okuyarak, çocuk ve gençlerle iletişim kurma becerilerini geliştirmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Öğrencilerin kahir ekseriyeti Psikolojik Danışmalık ve Rehberliği, hayatın tüm alanlarında yol gösterme ve yardım hizmeti olarak algılamaktadır. Öğrencilerin görüşlerine göre hafızlık eğitimi konusunda eğitsel rehberliğe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda ne kendilerine ne de ailelere yeterli yönlendirme tam anlamıyla yapılmamaktadır. Oysa hafızlık eğitimin her aşamasında detayla bilgilendirmenin olması elzemdir. PDR öğretmenlerine de hafızlık hakkında seminer verilmesi, öğrencilere gerekli desteğin yapılması için yerinde olacaktır.

Eğitsel rehberliğin yeterli bir şekilde gerçekleştirilmesinden dolayı öğrenciler ezber yapamama, derslerden sıkılma, başarısızlık hissi, çalışma isteğinin yitilmesi, sınav kaygısı ve strese bağlı kişisel psikolojik desteği gerektirecek sorunlar yaşamaktadırlar. Ayrıca öğrenciler arkadaşları, hocaları ve aileleriyle ilişkilerinde sosyal desteğe, ergenliğin getirdiği değişimlere bağlı olarak da psiko-sosyal yardıma ihtiyaç duymaktadırlar. PDR hizmetlerine ihtiyaç duyduklarında önce sınıf hocalarından, sonra kursun idarecisinden destek almaktadırlar. Kısmen PDR öğretmeni ve ailelerinden de destek almaktadırlar. Öğrencilerin kendilerinin PDR hizmetlerine ihtiyaç duyduklarının farkında olmaları oldukça dikkat çekici bir durum arz etmektedir. Kişisel-sosyal rehberliğe ihtiyacı gerektiren durumların hafızlık eğitimi, ergenliğe bağlı değişim, kurs ortamı, arkadaşlık ilişkileri ve aile kaynaklı olduğu görülmektedir. Eğitsel rehberlikte öğrencilerin en çok müracaat ettiği kişinin sınıf hocasının olması, PDR hizmetleri konusunda en azından temel seviyede kurs öğretmenlerine eğitim verilmesi gerektiği sonucuna bize götürmektedir.

Öğrenciler mesleki rehberliğine hem kendilerinin hem de arkadaşlarının ihtiyaçlarının olduğunu vurgulamışlardır. Öğrencilerin görüşlerinden anlaşıldığına göre mesleki rehberlik konusunda istenilen seviyede yönlendirmenin ve bilgilendirmelerin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Hafızlık eğitimi alanların sadece Diyanet'te kariyer yapmaları gerektiğine dair yönlendirmeye bazı öğrencilerin itirazının olması da dikkat çekici bir husustur. Öğrencilerin önemli bir kısmının farklı alanlarda da kariyer yapmayı düşündükleri görülmektedir. İstenilen sevide ve sıklıkta olamasa da bu yönde yapılan seminer ve kariyer günleri gibi etkinliklerin büyük bir memnuniyet yarattığı anlaşılmaktadır.

Velilerin önemli bir kısmının hayatta karşılaşılan sorunların çözümünde uzman bir kişi tarafından yardım ve destek alınması olarak tanımladıkları PDR hizmetlerinin kurslardaki içeriğine dair net bir bilgiye ve bilince sahip olmadıkları görülmektedir. Veliler, çocuklarına özellikle hafızlık eğitimi konusunda yeterli eğitsel rehberliğin

yapılmadığını, hafızlığa motive edici ve bu eğitimin aşamaları hakkında düzenli seminerlerin verilmesinin isabetli olacağına vurgu yapmışlardır. Veli görüşlerine göre, öğrencilerin arkadaşlarıyla iletişim sorunları, ders stresi, zaman yönetimi, teknoloji bağımlılığı, motivasyon eksikliği, sınav, akademik başarı ve gelecek kaygıları konularında kişisel-sosyal rehberliği ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu sorunların çözümünde gerek velilerin gerek öğreticilerin bilinçlendirilmesine, tüm paydaşların işbirliğine ve uzman desteğinin sağlanmasına dikkat çekilmiştir. Benzer durum alanda yapılan diğer çalışmaları da yansıtmıştır (Algur 2017, 2018, 2021; Cebeci ve Ünsal 2006; Kuru ve Yerkazan 2023). Yine velilerin görüşlerine göre hafızlık eğitiminde mesleki rehberliğin eksik yapıldığı yönündedir. Veliler, hafızlık eğitiminden sonraki eğitim tercihleri ve de meslek seçimlerinde mesleki rehberliğin çok önemli olduğunu düşünmektedirler. Farklı mesleklerden başarılı olmuş kişilerin, hafızlık öğrencileriyle buluşturulmasının önemine dikkat çekilmiştir. Ayrıca öğrencilerin farklı alanlardaki mesleki yeteneklerinin keşfedilmesine yönelik çalışmalarının faydalı olacağı üzerinde de durulmaktadır.

Öneriler

Öğrenciler kadar öğreticilerin ve velilerin de PDR hizmetlerine ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Mevcut koşullarda tüm kurslarda PDR öğretmenin istihdamı mümkün olmadığından imkân dâhilinde ilahiyat fakültelerinin din eğitimi ve din psikolojisi ve eğitim fakültelerinin konuyla ilgili anabilim dallarından öğretim üyelerinden ve MEB bağlı eğitim kurumlarında görev yapan PDR öğretmenlerinden danışmanlık ve rehberlik desteği alınabilir. Ancak eğitim fakülteleri öğretim elemanları ile MEB PDR öğretmenlerinin de hafızlık eğitiminin mahiyeti konusunda bilgi sahibi olmaları sağlanmalıdır.

Kişisel-sosyal rehberliğe ihtiyacı gerektiren durumların hafızlık eğitimi, ergenliğe bağlı değişim, kurs ortamı, arkadaşlık ilişkileri ve aile kaynaklı olduğu görülmektedir. Gerek kişisel-sosyal gerekse eğitsel rehberlikte öğrencilerin en çok müracaat ettiği kişinin sınıf hocasının olması, bizi PDR hizmetleri konusunda en azından temel seviyede kurs öğreticilerine eğitim verilmesi gerektiği sonucuna götürmektedir.

Hafızlık eğitimi konusunda gerek eğitsel, gerek mesleki gerekse kişisel-sosyal sorunlarında aşılmasında ve çözümünde tüm paydaşların işbirliğini sağlayıcı faaliyetlerin gerçekleştirilmesine çalışılmalıdır. Ailenin eğitimde taşıdığı rol düşünüldüğünde özellikle kurs-veli arasındaki iletişimin verimliliği ve bütünleşmesi bu konuda ayrıca önem arz etmektedir. Zira öğrenciler, özellikle ailelerine yönelik hafızlık eğitiminin mahiyeti konusunda rehberliğin mutlaka yapılması gerektiği üzerinde ısrarla durmaktadırlar. Böylelikle bilgisizlik ve bilinçsizlikten kaynaklanan, psikolojik sıkıntılara sebep olan ve hafızlık eğitimi daha da zorlaştıran “veli baskısının” da önüne geçilmiş olunacaktır.

Çocukların ve gençlerin hafızlık eğitimi alma konusundaki motivasyonları ile ilgi, istek ve kabiliyetlerine uygun din görevliliği dışındaki meslekleri tercih etme motivasyonları farklılık arz edebilmektedir. Hafızlık eğitimi alan öğrencilerin önemli bir kısmının, hafızlığın önemli bir yere sahip olduğu din görevliliği dışındaki mesleklere ilgileri ve bu alanlarda yeteneklerinin olduğunu düşünmeleri, hafızlık eğitimi sonrası alacakları eğitimler ile yeteneklerine uygun meslek tercihleri konusunda yönlendirmelerin yapılacağı kariyer günleri gibi etkinliklere ağırlık verilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Adıgüzel, A., A. Kılıç, E. Aslanargun, Ş. Şahin, B. Ökmen, ve Z. Boyacı. 2018. "Hafız İmam Hatip Ortaokullarındaki Hafızlık Eğitimine İlişkin Öğretici Ve Öğrenci Görüşleri". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 17(68):1453-75. doi: 10.17755/Esosder.363850.
- Akyürek, Süleyman. 2005. "Kur'an Kursu Öğreticilerinin Mesleki Yeterlilikleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(18):19-36.
- Algur, Hüseyin. 2017. "Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumlarının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi". Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Algur, Hüseyin. 2018. "Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Gözüyle Türkiye'de Hafızlık Eğitimi (Nitel Bir Araştırma)". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5(8):67-105.
- Algur, Hüseyin. 2021. "Hafızlık Eğitiminin Bireyin Kişilik Özellikleri Üzerindeki Etkisi". *Dergiabant* 9(2):623-47. doi: <https://doi.org/10.33931/dergiabant.982581>.
- Arslantaş, Muhammet. 2019. "İmam-Hatip Ortaokullarında Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Projesinde Öğrenci Tutumları". Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Aybey, Salih. 2020. "Hafızlık Eğitiminde Yeni Bir Tecrübe: Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık-Önemi, Problemleri ve Beklentiler-". *EKEV Akademi Dergisi* (82):383-412.
- Aydın, Mehmet S. 2019. "Hafızlık Eğitimi Yeniden Düşünmek". Ss. 17-41 içinde *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Bayraktar, M. Faruk. 2008. "Hafızlık Eğitiminin Geleneksel Yöntemleri ve Kur'an Kursları". içinde *X. Kur'an Sempozyumu Kur'an ve Eğitimi*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- Bayraktar, Mustafa. 2007. "Gençlik Döneminde Görülen Bazı Psikolojik Belirtiler ve Din Eğitimi İlişkisi- Obsesif Kompulsif Belirti Örneği-". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Bilgin, Beyza. 1995. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Yeni Çizgi Yayınları.
- Bozkurt, Nebi. 1997. "Hâfız". *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 15:74-78.
- Cebeci, Suat, ve Bilal Ünsal. 2006. "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları". *Değerler Eğitimi Dergisi* 4(11):27-52.
- Çaylı, A. F. 2005. "Kur'an Kursu Öğreticilerine Göre Hafızlık Öğretimi ve Problemleri (Göller Bölgesi Örneği)". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Çimen, Abdullah Emin. 2007. "Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmalarıyla İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlamaştırılmasında Bir Metot Denemesi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 9(1):91-177.
- Çoştu, Kamil. 2017. "Hafızlık Eğitimi Veren Proje İmam-Hatiplerde Oryantasyon ve Müşavirlik Hizmeti: İstanbul Örneği". içinde *Geleceğin İnşasında İmam-Hatip Okulları*. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları.

- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. 2018. “Kur’an Kursları Öğretim Programları”. Geliş tarihi 19 Kasım 2023 (<https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr/sayfa/465>).
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. 2019. *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi*.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. 2021. “Hafızlık Eğitim Programı”.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. 2022. “Hafızlık Eğitimi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Hizmetleri Çerçeve Programı”.
- DİB, Strateji Geliştirme Başkanlığı. 2023. “İstatistikler”. <https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/>. Geliş tarihi 22 Aralık 2023 (<https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>).
- DÖGM, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü. 2018. *Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Projesi Usul ve Esasları*. Ankara: MEB.
- Fazlıoğlu, Şükran. 2003. “Manzûme fi Tertîb el-Kutub fi el- Ulûm ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1(1):97-110.
- Göküş, Şeref. 2019a. “Altıncı Diyanet İşleri Başkan Hasan Hüsü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri”. *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, IX(25):109-36.
- Göküş, Şeref. 2019b. “Din Görevlilerinin Örgütsel Güven Düzeyleri ile Mesleki Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *MJH: Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* IX(2):285-309.
- Göküş, Şeref, ve Zahide Yılmaz. 2022. “Huzurevlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmeti Verecek Bir Personelde Bulunması Gereken Vasıflar.” *Bilimname* (48):567-600. doi: <https://doi.org/10.28949/bilimname.1118798>.
- Güneş, Adem. 2019. *Türkiye’de Yeni Bir Model Olarak Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık –Bir Durum Analizi-*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- İhlas Haber Ajansı. 2018. “Her yıl 8 bin genç hafız oluyor”. *Haber Türk*. Geliş tarihi 29 Kasım 2023 (<https://www.hukukihaber.net/her-yil-8-bin-genc-hafiz-oluyor>).
- Kocaman, Kasım. 2022. “Paydaş Olarak Öğrencilerin Gözünden KDP İslami İlimler Fakültesi: Bir Swot Analizi”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (53):232-56. doi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kdeniz/issue/68297/1082579>.
- Koç, Ahmet. 2014. “Kur’an Kurslarında Din Eğitimi”. içinde *Din Eğitimi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Korkmaz, Mehmet. 2012. *Kur’an Kursu Öğreticilerinin Eğitim Öğretim Yeterlilikleri*. Ankara: TDV Yayınları.
- Korkmaz, Mehmet. 2019. “Hafızlık Eğitiminde Bireyi (Talebeyi) Tanıma”. Ss. 57-117 içinde *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Kuloğlu, Rahime. 2018. “Yönetici Görüşlerine Göre İmam Hatip Ortaokullarındaki Hafızlık Projesinin Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Kuru, Medine, ve Hasan Yerkazan. 2023. “Hafızlık Eğitimi Alan Öğrencilerin Ergenliğe Bağlı Olarak Yaşadıkları Problemler (Samsun Vezirköprü Örneği)”. Ss. 164-205 içinde *Din Eğitimi Araştırmaları*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Kuş, E. 2003. *Nitel-Nitel Araştırma Teknikleri*. Ankara: Anı Yayınları.
- Öztürk, F. Z. 2007. “Kur’an kursu öğrencilerinin sosyo-ekonomik, kültürel temelleri ve sorunları (Konya örneği)”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Öztürk, Mustafa. 1981. “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”. içinde *1. Din Eğitimi Semineri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Resmi Gazete. 2012. *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği*. C. 28257.
- Resmi Gazete. 2014. *Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği*. C. 29033.
- Salman İçli, Zeynep, dir. 2023. *Program Geliştirme - İçeriğin Özellikleri*. C. 26. Ankara: İndeks Akademi.
- Savaş, Ahmet Cezmi. 2006. “Liselerde İnternet Üzerinden Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Öğrenci, Veli ve Rehber Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Savaş, Ahmet Cezmi, ve Zeynep Hamamcı. 2010. “Okullarda Rehberlik Hizmetlerinin İnternet Üzerinden Yürütülmesine İlişkin Veli, Öğrenci ve Psikolojik Danışmanların Görüşlerinin İncelenmesi”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (27):147-58.
- Tan, Hasan. 2000. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. 5. bs. İstanbul: MEB Yayınları.
- Tezel, İsmail. 2023. “Eğitimde Ailenin Rolü ve Önemi”. *Bilsem Zeka*. Geliş tarihi 21 Aralık 2023 (<https://bilsemzeka.com/egitimde-ailenin-rolu-ve-onemi/>).
- Uğur, Elif. 2019. “İdareci, Öğretici ve Öğrenci Görüşlerine Göre Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Uygulamasının Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Yalçın, Hacer. 2022. “Bir Araştırma Deseni Olarak Fenomenoloji”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22(Özel Sayı 2):213-32.
- Yetimova, Pakize. 2018. “Ortaokula Devam Eden Öğrencilerin Hafızlık Eğitiminde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerilerine Yönelik Bir Araştırma”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, Ali, ve Hasan Şimşek. 2004. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 4. bs. Ankara: Seçkin.
- Yıldız, F. 2019. “Hafızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşanılan Problemler (Eskişehir İli Örneği)”. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Yılmazkurt, A., ve Şeref Göküş. 2022. “Dokuzuncu Diyanet İşleri Başkanı Ali Rıza Hakses (1892-1983) ve Döneminde Gerçekleştirilen Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri”,. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* LXIII(1):275-320.